
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVII (2020), №2
s. 199-224
doi: 10.36121/asucecka.17.2020.2.199

Anna Suhecka
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)
ORCID 0000-0002-0274-9352

Badania interdyscyplinarne nad polskimi zielnikami drukowanymi

Streszczenie: Badania interdyscyplinarne nad polskimi zielnikami drukowanymi okresu renesansu mają już ponad stuletnią tradycję. Ich specyfika polega na łączeniu źródeł i metod stosowanych w obszarze nauk humanistycznych i przyrodniczych. Autor pokazuje ten interdyscyplinarny charakter badań podkreślając, że przenikają się w nich takie dziedziny, jak historia botaniki, farmacji, medycyny oraz innych nauk przyrodniczych, z dziejami kultury i antropologii kulturowej, czy bibliologią historyczną (dzieje druku i typografii), a także z językoznawstwem w zakresie nomenklatury przyrodniczej.

Słowa kluczowe: zielniki drukowane, badania interdyscyplinarne, historia nauk przyrodniczych, historia historiografii

Interdisciplinary research on Polish printed herbals.

Annotation: Interdisciplinary research on Polish printed herbariums from the Renaissance period has over a hundred years of tradition. Their specificity consists in combining sources and methods used in the field of humanities and natural sciences. The author shows this interdisciplinary nature of research, emphasizing that such fields as the history of botany, pharmacy, medicine and other natural science intertwine with the history of culture and the cultural anthropology, or the historical bibliology (the history of printing and typography), as well as with the linguistics in the field of nature nomenclature.

Keywords: printed herbals, interdisciplinary research, history of natural sciences, history of historiography

Междисциплинарные исследования польских печатных гербариев

Аннотация: Междисциплинарные исследования польских печатных гербариев эпохи Возрождения имеют более чем столетнюю традицию. Их специфика состоит в сочетании источников и методов, используемых в области гуманитарных и естественных наук. Автор показывает междисциплинарный характер этих исследований подчеркивая, что

w nich przeplatają się takie obszary nauki, jak historia botaniki, farmacji, medycyny i innych naturalnych nauk, z historią kultury i kulturową antropologią lub historyczną bibliologią (historia druku i typografiki), a także z lingwistyką w obszarze naturalnej nomenklatury.

Kluczowe słowa: wydruki herbariów, międzydiscyplinarne badania, historia przyrodniczości, historia przyrodniczości, historia przyrodniczości.

1. Wstęp

Polskie zielniki wydrukiwane, zwane również herbarzami (*herbaria, herbarii*, od łac. *herba* – ziele), zajmują miejsce szczególne w polskiej kulturze i nauce. Był to wyjątkowy typ renesansowego dzieła, książki o charakterze encyklopedii przyrodniczej zawierającej opisy ziół wraz z podaniem ich leczniczych właściwości, a także opisy wielu innych substancji, produktów i zjawisk. Herbarze i tzw. *Ogrody zdrowia* – *Horti sanitatis* osiągnęły szczyt sztuki, doskonałości formy, precyzji typograficznej, sztuki o niedoścignionych do dzisiaj wzorach kompozycji i ilustracji. Stały się popularne na Zachodzie w końcu XV wieku i zaczęły drogą importu docierać do Polski. Na to zjawisko wpływały idee renesansowe, przejawiające się nowoczesną treścią, jak i nowym podejściem do człowieka. Pierwsze polskie zielniki (Stefana Falimirza, Hieronima Spiczyńskiego i Marcina Siennika) nie były dziełami oryginalnymi, a jedynie tłumaczeniami i kompilacjami średniowiecznych niemieckich encyklopedii roślin leczniczych, łacińskiego wydania *Ogrodów zdrowia*¹. Ich twórcy nie mieli wykształcenia medycznego i korzystali z tych samych źródeł, a wydania nieznacznie różniły się rozmieszczeniem poszczególnych rozdziałów, stanowią one jednak cenne źródło wiedzy o horyzoncie poznawczym zarówno autorów, jak i czytelników. Po okresie kopiowania i dość wiernego tłumaczenia obcych treści, przyszedł czas na twórczość oryginalną, opartą na polskich doświadczeniach badawczych. Kolejni autorzy posiadali już dyplomy uniwersyteckie (Marcin z Urzędowa i Szymon Syreniusz), a ich zielniki to efekt badań terenowych, uważane są za ważne osiągnięcie polskiej nauki².

Zarysowana różnica w poziomie naukowym treści tych dwóch grup zielników, niekiedy widoczna w stanie badań, nie powinna stanowić przeszkody w celu ukazania ich jako przedmiotu badań interdyscyplinarnych w wielu dyscyplinach, przez pryzmat ich wyników ogłaszanych w różnych formach wypowiedzi naukowych. Od schyłku XIX wieku wspomniane zielniki stanowią w sposób nieprzerwany przedmiot zainteresowań badaczy wielu dyscyplin. Badania te są ciągle rozwijane do chwili obecnej, zarówno w tradycyjnych dziedzinach naukowych, jak i nowych dziedzinach, subdyscyplinach i kształtujących się dopiero specjalizacjach. Ich interdyscyplinarność polega na czerpaniu z różnych dyscyplin, łączeniu źródeł i metod stosowanych w obszarze nauk humanistycznych i przyrodniczych, co jest bardzo rzadkie w polskiej nauce. Warto ukazać tę specyficzną badawczą nad zielnikami, gdyż przenikają się w nich takie dziedziny, jak historia botaniki, farmacji, medycyny oraz innych nauk przyrodniczych, z dziejami kultury i antropologią kulturową, czy bibliologią historyczną (dzieje druku i typogra-

¹ S. Falimirz, *O ziołach i mocy ich*, Kraków 1534; H. Spiczyński, *O ziołach tutecznych i zamorskich*, Kraków 1542 i Marcin Siennik, *Herbarz, to jest ziół... opisanie*, Kraków 1568.

² Marcin z Urzędowa, *Herbarz polski*, Kraków 1595; S. Syreński, *Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowiąq*, Kraków 1613.

fii), a także z językoznawstwem w zakresie nomenklatury przyrodniczej. Wymienione zostały tylko najważniejsze obszary, które będą omówione w niniejszym artykule. Będą ilustrowane reprezentatywnymi przykładami osiągnięć naukowych.

2. Rezultaty badań

2.a. Obszar nauk przyrodniczych i medycznych

Prezentację osiągnięć naukowych należących do obszaru dziejów botaniki należy zacząć od publikacji botanika Józefa Rostafińskiego (1850-1928). Jego osiągnięcia można nazwać interdyscyplinarnymi, posiadał on bowiem kompetencje zarówno z obszaru nauk ścisłych, jak i historycznych³. Ten pionier historii botaniki jako osobnej dziedziny badawczej obok wielu innych aspektów dziejów historii naturalnej i medycyny, zasłużył się opublikowaniem w 1888 r. opracowania (w dwóch rozprawach) podstawowych zagadnień polskich zielników XVI- wiecznych⁴. Dzieła te zostały rozpoznane pod względem genezy i źródeł. Te klasyczne prace J. Rostafińskiego zawierają również nowoczesne ujęcie porównawcze w zakresie bibliograficznym i wzajemnych relacji zawartości zielników. Dzięki nim wiemy, że podstawą redakcji zielników Hieronima Spiczynskiego i Marcina Siennika był modyfikowany przez nich zielnik Stefana Falimirza. Autorzy korzystali z tych samych źródeł, wydania nieznacznie różniły się rozmieszczeniem poszczególnych rozdziałów i dlatego zostały określone przez J. Rostafińskiego jako *Unglerowe Ogrody zdrowia*, co weszło do szerszego obiegu⁵. Odrębnym zagadnieniem było rozpoznanie źródeł i zawartości zielnika Marcina z Urzędowa, który został uznany za znaczne osiągnięcie. J. Rostafiński każdemu z wymienionych autorów zbudował biogram, nie rezygnując z wielu dygresji, a nawet wydania odnalezionego testamentu Marcina z Urzędowa. Prace te wyrosły pod wpływem współpracy z twórcą krakowskiej szkoły historycznej Józefem Szujkim i widać w nich przewagę metod historycznych nad naturą dociekania przyrodniczego. 30 lat po tym dokonaniu, w ramach syntezy dziejów botaniki J. Rostafiński zawarł krótką i co zaskakujące, dość surową opinię o zielniku wybitnego przyrodnika S. Syreniusza⁶. Znał jednak ten i pozostałe zielniki w stopniu doskonałym, o czym świadczy wykorzystanie ich treści do identyfikacji i weryfikacji roślin znanych ze źródeł średniowiecznych⁷. Wyniki badań na tym polu przyniosły mu osiągnięcia w wielu dyscyplinach: historii uprawy roślin, etnobotanice, językoznawstwie oraz historii takich nauk jak botanika, farmacja, medycyna, rolnictwo i dzieje kultury, usystematyzowane w pracy poświęconej badaczowi⁸.

³ W. Grębecka, *Prace Józefa Rostafińskiego na tle tradycji historii botaniki w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 31, 1986, nr 2, s. 491-504, *Józef Rostafiński: botanik i humanista*, red. A. Zemanek, Kraków 2000.

⁴ J. Rostafiński, *Porównanie tak zwanych zielników Falimirza, Spiczynskiego i Siennika*. „Pamiętnik Akademii Umiejętności. Wydział Matematyczno-Przyrodniczy” t. XIV, 1888, s.116-151; idem, *Nasza literatura botaniczna XVI w. oraz jej autorowie i tłumacze*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności. Wydział Matematyczno-Przyrodniczy” t. XIV, 1888, s. 152-207.

⁵ J. Rostafiński, *Porównanie tak zwanych zielników*, s. 116.

⁶ J. Rostafiński, *Botanika i zoologia w Polsce od czasów najdawniejszych aż do otwarcia Szkoły Głównej w Warszawie*, [w:] *Polska w kulturze powszechnej: dzieło zbiorowe*. Cz. 2, red. F. Koneczny, Kraków 1918, s. 270.

⁷ J. Rostafiński, *Średniowieczna historia naturalna w Polsce*, cz. 1-2, Kraków 1900.

⁸ A. Zemanek, *Historia botaniki i innych nauk*, [w:] *Józef Rostafiński: botanik i humanista*, red. A. Zemanek, Kraków 2000, s. 188.

W dwudziestoleciu międzywojennym w Krakowie rozpoczął swoje badania W. Szafer oraz jego uczeń J. Kołodziejczyk. Pierwszy był autorem zarysu historii botaniki w Krakowie, gdzie po raz pierwszy wszystkie zielniki zostały wpisane do syntezy tej dziedziny naukowej wraz z nowymi ustaleniami na temat drzeworytów, a drugi opublikował szczegółowe studia nad źródłami Falimirza. Poglębili oni tym samym ustalenia J. Rostafińskiego⁹. Na polu badań zielników renesansowych osiągnięcia posiadają również badacze z innych ośrodków. Dyrektor warszawskiego Ogródu Botanicznego B. Hryniewiecki zielniki te umieścił na należnym miejscu w syntezie polskiej botaniki. Był także autorem biogramu S. Falimirza, który ukazał się w 1948 r. w *Polskim słowniku biograficznym*¹⁰. Niemniej można powiedzieć, że badania nad zielnikami J. Rostafińskiego, które były prowadzone i publikowane w Krakowie stały się podglebiem, na którym wyrosła w tym ośrodku znakomita szkoła historii botaniki. Powojenne badania nad zielnikami integrowały się wokół Instytutu Botaniki UJ, Ogródu Botanicznego UJ, Muzeum Ogródu Botanicznego UJ, Instytutu Botaniki im. W. Szafera PAN oraz w Sekcji Historii Botaniki Polskiego Towarzystwa Botanicznego, która powstała w 1983 roku. Stan badań i perspektywy rozwoju historii botaniki w Polsce opracowała Alicja Zemanek podkreślając, iż ocena poziomu wiedzy przyrodniczej, zawartej w zielnikach wymaga ujęcia interdyscyplinarnego, jednocześnie podejmując taką współpracę na polu historii botaniki i archeobotaniki¹¹. Szczegółowo zajęła się studiami nad oryginalnymi zielnikami Marcina z Urzędowa i Szymona Syreniusza na szerokim tle botaniki renesansu w ujęciu europejskim¹². Prowadziła badania nad rolą ilustracji w herbarzach i zrekonstruowała padewskie inspiracje polskich zielnikarzy¹³. Opublikowała szereg studiów, również we współautorstwie, poświęconych zielnikowi Syreniusza – najmniej rozpoznanemu – ustalając szereg kwestii typograficznych, stopień jego rozprzestrzenienia i stan zachowanych egzemplarzy (autopsja 81 egz.) oraz recepcję treści we wschodniej części Europy¹⁴.

⁹ W. Szafer, *Zarys historii botaniki w Krakowie na tle sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków 1964; J. Kołodziejczyk, *W poszukiwaniu źródeł do botanicznej księgi herbarza Stefana Falimirza*, „Archiwum Historii Medycyny” t. 20, 1957, nr 1-2, s.35-44.

¹⁰ B. Hryniewiecki, *Historia botaniki w Polsce*, Warszawa 1931; idem, *Falimirz Stefan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1948, t. 6, s. 354-355; idem, *Zarys dziejów botaniki*, Warszawa 1949.

¹¹ A. Zemanek, *Historia botaniki w Polsce - stan badań i perspektywy rozwoju*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 37, 1992, nr 4, s. 44-45; K. Wasylkowa, A. Zemanek, *Historia botaniki i archeobotanika w poszukiwaniu danych o użytkowaniu roślin w średniowiecznym Krakowie*, „Analecta: studia i materiały z dziejów nauki” Tom 5, 1996, nr 1 (9), s. 123-138.

¹² A. Zemanek, *Botanika renesansu w świetle współczesnej nauki*, „Wiadomości Botaniczne” 41, 1997, z. 1, s. 7-20, eadem, *Renaissance botany and modern science*, [w:] *Studies in Renaissance botany* ed. Z. Mirek, A. Zemanek, Kraków 1998 (*Polish Botanical Studies. Guidebook Series No. 20*), s. 9-47.

¹³ A. Piekiełko-Zemanek, *Rola ilustracji w historii botaniki*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 31, 1986, nr 2, s. 505-522; A. Zemanek, *Z dziejów botaniki renesansu - padewskie inspiracje polskich zielnikarzy*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 41, 1996, nr 1, s. 31-58.

¹⁴ A. Zemanek, *Studia nad Zielnikiem (1613) Syreniusza*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 41, 1996, nr 3-4, s. 157-158; eadem, *Odnalezienie prawdopodobnych śladów pierwszego polskiego zielnika królowej Anny Wazówny*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 41, 1996, nr 3-4, s. 197-206; W. Briuchin, A. Zemanek, *Rękopisy rosyjskich przekładów Zielnika (1613) Syreniusza w Petersburgu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 41, 1996, nr 3-4, s. 189-196; K. Rostański, A. Zemanek, „*Habent sua fata Libelli*” czyli uwagi o egzemplarzach Zielnika (1613) Syreniusza zachowanych w Polsce, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 41, 1996, nr 3-4, s. 159-188. Równoległe publikowali inni badacze świata roślin: K. Rostański, *Szymon*

Dzieje botaniki są nauką, w ramach której badania nad zielnikami rozpoczęły się najwcześniej, a doniosłość wyników oraz wymiar interdyscyplinarny dominują wśród dziedzin zajmujących się tą problematyką. Dziedzina pokrewną jest nauka o dziejach roślin uprawnych, czy szerzej – agronomii, w której nieodzowna jest wiedza botaniczna. Nowoczesne badania nad zielnikami jako źródłem do dziejów roślin uprawnych przedstawił Władysław Ochmański, który zestawił pełne listy roślin występujących w pięciu interesujących nas zielnikach (łącznie 297), uprawianych w polu i w ogrodzie¹⁵. Do zielników sięgano w trakcie badań nad dziejami wybranych roślin, jak na przykład winorośli¹⁶. Bliskim zagadnieniem są dzieje ogrodów, z uwagi na to, że Marcin z Urzędowa posiadał ogród roślin leczniczych, zrekonstruowany w Sandomierzu¹⁷.

W obszarze innych nauk należy również zauważyć szereg ważnych studiów nad zielnikami, sięgających do wszechstronnych metod, wychodzących poza utarte ścieżki badawcze. Wśród nich należy wymienić dzieje farmacji¹⁸. Pierwszym poważnym osiągnięciem tej nauki było wszechstronne rozpoznanie lecznictwa renesansowego w oparciu o herbarz Marcina z Urzędowa, dokonane w latach 1954-1959 w Zakładzie Botaniki Farmaceutycznej Akademii Medycznej w Warszawie. Praca otrzymała II nagrodę w konkursie na prace związane z polskim renesansem ogłoszonym w 1954 r. przez Komisję Roku Odrodzenia przy Radzie Głównej Szkolnictwa Wyższego¹⁹. Zasadniczą jej częścią jest identyfikacja roślin opisanych przez Marcina z Urzędowa i ich ułożenie według systemu taksonomicznego Richarda Wettsteina. Autorzy zestawili również i zidentyfikowali środki lecznicze pochodzenia mineralnego (według układu Gustava Tschermaka) i zwierzęcego (według systemu zoologicznego). Ta ostatnia klasyfikacja

Syreniusz i jego dzieło, „Wiadomości Botaniczne” 41, 1997, nr 2, s. 7-12; W. Grębecka, *Recepcja „Zielnika” Syreniusza na Zmudzi - rękopis Jerzego Pabreza z 1814 r.*, „Wiadomości Botaniczne” 41, 1997, nr 2, s. 72-74; T. Majewski, *Próba identyfikacji roślin zarodnikowych (z wyjątkiem paprotników) wymienionych w dziele Syreniusza Zielnik 1613*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 50, 2005, nr 3-4, s. 183-196; M. Olszowska, *Rośliny Tatr i Babiej Góry w starych zielnikach*, „Wierchy” R. 64, 1998, s. 245-248; P. Kutaś, *Flora Tatr w dawnych zielnikach*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” t. 11, 2002, s. 322-337.

¹⁵ W. Ochmański, *Wiedza rolnicza w Polsce od XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1965; idem, *Staropolskie herbarze i zielniki jako źródło do dziejów roślin uprawnych*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” Ser. B, 1967, z. 13, s. 4-29. Do Syreniusza nawiązuje też R. Gruszecki, *Systemy klasyfikacji warzyw w polskiej literaturze ogrodniczej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. Sectio III: Horticultura, T. 24, 2014, Nr 2, s.1-16.

¹⁶ M. Kwapieniowa, *Początki uprawy winorośli w Polsce*, „Materiały Archeologiczne” t. I, 1959, s. 365; A. Suchecka, T. Giergiel, *Właściwości lecznicze wina i uprawa winorośli według renesansowych zielników*, [w:] *Powrót do tradycji winiarskich ziemi sandomierskiej. Materiały konferencyjne*, red. J. Suszyzna, Sandomierz 2014, s. 22-72.

¹⁷ A. Suchecka, *Sandomierski zielnik Marcina z Urzędowa, kanonika kolegiaty Narodzenia Najświętszej Marii Panny*, „Zeszyty Sandomierskie. Biuletyn Towarzystwa Naukowego Sandomierskiego” 2013, nr 35, s. 10-16; A. Suchecka, T. Giergiel, *Otwarcie Sandomierskiego Ogrodu Marcina z Urzędowa*, „Wiadomości Botaniczne” 59, 2015, 3/4, s. 178-185; A. Suchecka, T. Giergiel, *Podstawy rekonstrukcji sandomierskiego ogrodu Marcina z Urzędowa*, [w:] *Botanika – tradycja i nowoczesność. 57 Zjazd Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Streszczenia referatów*, Lublin 2016, s. 175.

¹⁸ Stosunek autorów zielników do aptekarzy zbadał W. Roeske, *Materiały farmaceutyczne do historii botaniki i nauk pokrewnych w Polsce*, „Studia i Materiały z dziejów Nauki Polskiej” seria B, 1967, z. 12, s. 34-36.

¹⁹ M. Furmanowa, Z. Michalska, A. Parczewski, I. Zarębska, *Lecznictwo renesansowe w Polsce na podstawie Herbarza Marcina z Urzędowa*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” Ser. B, 1959, z.2, s. 233-313.

jest pionierska i czeka na podjęcie badań szczegółowych²⁰. Potencjał zielników w zakresie badań nad dziejami zoologii ukazuje jedno z odkryć Marcina z Urzędowa, który jako pierwszy w świecie ustalił przynależność czerwca polskiego *Porphyrophora polonica* do świata zwierząt (dotychczas uważanego za roślinę)²¹.

Autorzy *Lecznictwa renesansowego w Polsce na postawie Herbarza Marcina z Urzędowa* dokonali ponadto omówienia i zestawienia zidentyfikowanych lekarstw roślinnych według układu chorób z *Herbarza*. Warto zaznaczyć, że omawiane studium zawiera również analizę bibliograficzną zielnika, biografię autora, omówienie jego źródeł oraz całego dzieła na tle polskiego piśmiennictwa. Zawarta jest w nim także analiza poglądów Marcina na prace innych badaczy, ocena jego wiedzy i metod pracy, a także stosunek do zabobonów.

Nowe kierunki badań nad zielnikami w zakresie dziejów farmacji wyznaczył Jan Szostak, autor pracy doktorskiej o lekoznawstwie i aptekarstwie na podstawie analizy trzech najstarszych zielników (Falimirza, Spiczyńskiego i Siennika), napisanej w 1975 r. na Wydziale Farmaceutycznym AM we Wrocławiu²². Wyniki tych badań były publikowane jako cykl artykułów w latach 1976-1980²³. Ponownie zostały opublikowane w 2006 r. w monografii *Farmakognozja, farmacja galenowa i aptekarstwo w renesansowych zielnikach polskich*²⁴. Głównym osiągnięciem jest analiza oraz zestawienie leków prostych i złożonych. Pierwsze z nich, czyli surowce pochodzenia roślinnego, zwierzęcego i mineralogicznego (w liczbie 520) zidentyfikowano, omówiono i ułożono zgodnie z systematyką obowiązującą w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. Leki złożone omówiono i zestawiono według kryterium postaci leków, których różnorodność sięga liczby 60. Osobno opracowano i sklasyfikowano pojawiające się na kartach XVI-wiecznych zielników leki preparowane w ówczesnych aptekach (w liczbie 259). Cenne są także próby generalizacji autora, który stwierdził, że ok. 85% treści zielników dotyczy lekoznawstwa, a około 15% - lecznictwa, co pozwala na dokładniejsze śledzenie obszarów poznania tego przedmiotu badań oraz ich usystematyzowanie²⁵. Należy docenić całość dorobku J. Szostaka z uwagi na próbę wszechstronnej analizy najstarszych zielników, wychodzącej poza zagadnienia dziejów farmacji, zawierającej

²⁰ Materiał zoologiczny opisany we wszystkich zielnikach nie doczekał się badań monograficznych, a zarys historii zoologii w Polsce zdaje się nie doceniać wartości tych przekazów: G. Brzęk, *Historia zoologii w Polsce do 1860 roku*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 3, 2001, s. 117, idem, *Historia zoologii w Polsce: do drugiej wojny światowej*, Kraków 2007, s. 34-42.

²¹ A.W. Jakubski, *Czerwiec polski (Porphyrophora Polonica L.): studjum historyczne ze szczególnym uwzględnieniem roli czerwca w historii kultury*, t. 1, Warszawa 1934, s. 397.

²² J. Szostak, *Lekoznawstwo i aptekarstwo w Polsce na podstawie analizy szesnastowiecznych zielników Stefana Falimirza, Hieronima Spiczyńskiego i Marcina Siennika*. Praca doktorska, Wrocław 1975.

²³ J. Szostak, *Zielnik Hieronima Spiczyńskiego z roku 1542*, „Ze Skarbcza Kultury” Z. 30, 1978, s. 5-36; idem, *Zielnik Stefana Falimirza z roku 1534*, cz. I: „Ze Skarbcza Kultury”, Z. 28, 1977, s. 7-50; cz. II: Z. 29, 1977, s. 4-42; idem, *Zielnik Marcina Siennika z roku 1568*, „Ze Skarbcza Kultury” Z. 31, 1979, s. 5-48; idem, *Scientia de simplicis w pierwszych zielnikach polskich*, „Archiwum Historii Medycyny” 43, 1980, nr 3, s. 265-287.

²⁴ J. Szostak, *Farmakognozja, farmacja galenowa i aptekarstwo w renesansowych zielnikach polskich*, Warszawa 2006. Niestety książka została opublikowana po kilkudziesięciu latach od przeprowadzonych badań bez uaktualnienia ich stanu, nie sprecyzowano też w tytule, że przedstawia wyniki badań tylko nad trzema najstarszymi zielnikami. Niektóre z ustaleń poddano weryfikacji i pogłębieniu, np.: Z. Bela, *Przyczynek do sprawy narodowości Marcina Siennika*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” T. 60, 2016, s. 143-154.

²⁵ J. Szostak, *Farmakognozja, farmacja*, s. 379.

również wyniki badań nad biografiami autorów zielników, pojmowaniu przez nich filozofii przyrody, a także nad metrologią farmaceutyczną, czy szatą graficzną tych dzieł.

Z zainteresowań związkami botaniki z farmacją, etnobotaniki oraz dziejami farmacji wyrosły porównawcze badania nad renesansowymi zielnikami Barbary Kuźnickiej, dotyczące również ich warstwy ilustracyjnej²⁶. Jest ona z Robertem Rembielińskim (twórcą pierwszej Katedry Historii Farmacji w Polsce) autorką poszerzonych wydań podręcznika do historii farmacji, zawierającego *Słownik Biograficzny* z hasłami dotyczącymi autorów zielników²⁷. B. Kuźnicka jest także organizatorką szeregu konferencji w cyklu „Historia leków naturalnych” i redaktorką materiałów pokonferencyjnych, na łamach których ogłaszano wiele wyników badań nad zielnikami²⁸. Przykładem może być artykuł Iwony Arabas o roślinach o działaniu uzależniającym w renesansowych herbarzach polskich²⁹. Jego autorka zbadła problem praktycznego wykorzystania zielników, co wymagało analizy źródeł właściwych do studiów nad historią kultury i życia codziennego³⁰. Wskazuje to na konieczność używania w dziejach farmacji szerokiego wachlarza metod badawczych i źródeł. Ten sposób uprawiania nauki jest charakterystyczny dla wielu badań nad środkami leczniczymi, choć zastanawia rozmach badań nad zastosowaniem leczniczym alkoholi³¹. Swoistym symbolem znaczenia zielników w dziejach farmacji jest statuetka Szymona Syreniusza usytuowana na berle dziekana Wydziału Farmaceutycznego UJ³².

²⁶ Między innymi: B. Kuźnicka, *Rola artystycznego drzeworytu w rozwoju wiedzy o roślinach leczniczych*, [w:] *Przeszłość przyszłości. Księga ofiarowana Bohdanowi Suchodolskiemu*. Warszawa 1975, s. 77-83; eadem, *The earliest printed Herbals and evolution of pharmacy. Studies in Renaissance Polish Botanical Studies*, „Organon” Nr 16/17, 1980/81, s. 255-256; B. Kuźnicka, M. Dziak, *Ziota i ich stosowanie: historia i współczesność*, Warszawa 1992; B. Kuźnicka, B. Wysakowska, *Comparative study on the use of medicinal plants in Poland (16th century and today)*, [w:] *Médicaments et aliments, approche ethnopharmacologique (Actes du 2e colloque européen d’Ethnopharmacologie, Heidelberg 1993)*, Paris 1996, s. 149-152; B. Kuźnicka, *The union of science and art in the Renaissance - at the sources of modern botany*, [w:] *Studies in Renaissance botany*, ed. Z. Mirek, A. Zemanek, Kraków 1998 (*Polish Botanical Studies, Guidebook Series*, no. 20), s. 49-72.

²⁷ R. Rembieliński, B. Kuźnicka, *Historia farmacji*, Warszawa 1972, 1987.

²⁸ *Historia leków naturalnych*, T. 1-7, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1986-2007.

²⁹ I. Arabas, *Wybrane rośliny o działaniu uzależniającym w renesansowych herbarzach polskich*, [w:] *Historia leków naturalnych*, T. 2: *Natura i kultura – współzależności w dziejach lekoznaustwa*, pod red. B. Kuźnickiej. Warszawa 1989, s. 131-138. Innym przykładem jest artykuł A. Kasperowicza, *Rośliny – panacea renesansowych zielników polskich* [w:] *Historia leków naturalnych*, T. 5: *Materia pharmaceutica*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1999, s. 33-41.

³⁰ I. Arabas, *Apteczki domowe w polskich dworach szlacheckich: studium z dziejów kultury zdrowotnej*, Warszawa 2006; eadem, *Encyklopedie zdrowia w „epoce ciekawości”*, [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I. M. Dacka-Górzyńska i J. Partyka, Warszawa 2009, s. 257-267.

³¹ Np.: Z. Bela, *Sposoby preparowania tzw. wódek w Herbarzu Polskim Marcina Siennika (Kraków, 1568)*, „Farmacja Polska” 2010, 66 (12), s. 851-858; idem, *Wódki w Herbarzu Marcina Siennika „Panacea”* 2010, 4, s. 32-34; A. Suchecka, T. Giergiel, *Właściwości lecznicze wina*; K. Justyniarska-Chojak, *Alkohol i jego zastosowanie w staropolskiej medycynie (w świetle poradników medycznych z XVI wieku)*, [w:] *Użytki w świetle źródeł archeologicznych i historycznych*, red. J. Żychlińska, A. Głowacka-Penczyńska, A. Klonder, Bydgoszcz 2016, s. 95-108; D. Raj, J. Węglorz, *Wódka wódce nierówna. Problematyka leczniczych ekstraktów ziołowych w epoce nowożytnej*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, 2017, T. 43, Nr 4, s. 69-84; W. Szafarczyk, *Wino jako płynny lek w świetle herbarzy staropolskich*, [w:] *Medicina antiqua, mediaevalis et moderna: historia, filozofia, religia*, red. S. Konarska-Zimnicka, L. Kostuch, B. Wojciechowska, Kielce 2019, s. 201-209.

³² M. Urbanik, *Historia Wydziału Farmaceutycznego w Krakowie (1947-2008)*, w: *225 lat farmacji na Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. Z. Bela, Kraków 2008, s. 317 oraz okładka książki.

Kolejną dziedziną zajmującą się badaniem polskich herbarzy renesansowych jest historia medycyny. Przy analizie jej osiągnięć należy brać pod uwagę, iż badania nad historią historiografii nauk medycznych poszukują na nowo swojej tożsamości oraz miejsca wśród nauk medycznych i historycznych³³. Ponadto historia medycyny wczesnonowożytnej spotyka się często na płaszczyźnie historiograficznej z historią naturalną i filozofią przyrody³⁴. W sięganiu do źródeł zielnikowych przez badaczy historii medycyny można zauważyć pewne opóźnienie, jednak problematyka ta otrzymała szereg nowych impulsów wraz z rozwojem ośrodków bydgoskiego, wrocławskiego i szczecińskiego, gdzie w ostatnich latach zorganizowano cykl wielodyscyplinowych spotkań naukowych. Warto odnotować zwłaszcza konferencje z cyklu „Lek roślinny”³⁵ oraz „Leki i choroby odzwierzęce”³⁶. W ten sposób umożliwiono ogłaszanie wyników badań nad zielnikami specjalistom z wielu dziedzin medycyny, farmacji, ale również nauk humanistycznych. W interdyscyplinarnej wymianie myśli i zacieraniu granic między dyscyplinami sprzyja przyjęcie przez organizatorów i redaktorów tomów pokonferencyjnych perspektywy metodologicznej badań dziejów medycyny w kontekście antropologii wiedzy. Jej przedmiotem badań jest kulturowo zakorzeniona świadomość, czyli zakres ludzkiego poznania szerszy niż nauka³⁷.

Badania nad dziejami medycyny przynoszą zarysy nowożytnych dziejów poszczególnych specjalności tej nauki w świetle zielników³⁸. Zielniki stanowią też źródło wiedzy o medycynie w okresie renesansu w ramach rekonstrukcji pełnych dziejów rozwoju danej specjalności³⁹, obfitują także w szereg drobnych prac nad zaleceniami autorów zielników, dziejami chorób, stosowaniem środków leczniczych, czy identyfikacją źródeł współczesnych sposobów leczenia określonych dolegliwości⁴⁰. Ten ob-

³³ J. Jeszke, *O potrzebie badań nad historią historiografii medycznej*, „Medycyna nowożytna. Studia nad historią (kulturą) medyczną” 1992 [Zeszyt sygnałny], s. 39–45.

³⁴ K. Pękacka-Falkowska, J. Jeszke, *Wczesnonowożytna medycyna, historia naturalna i filozofia przyrody (XVI–XVIII w.): miejsca spotkania, miejsca konfliktu*, „Medycyna Nowożytna” T. 24, 2018, Z. 3 (suplement), s. 5–9.

³⁵ *Lek roślinny* T. 1–8, Wrocław 2012–2020, wszystkie tomy pod red. B. Płonki-Syroki i A. Syroki, trzy pierwsze tomy również przy współredakcji K. Sudol.

³⁶ *Leki i choroby odzwierzęce*, T. 1–2, red. L. Wdowiak, B. Płonka-Syroka i A. Syroka, Wrocław 2016–2019.

³⁷ B. Płonka-Syroka, *Od historiografii nauk przyrodniczych do antropologii wiedzy – kształtowanie się nowej dyscypliny badań*, [w:] *Antropologia wiedzy Perspektywy badawcze dyscypliny*, red. B. Płonka-Syroka, Wrocław 2005, s. 33; Por.: N. Morawiec, T. Srogosz, *Popularyzacja antropologii wiedzy w polskiej historiografii nauki*, „Sensus Historiae” Vol 18, 2015, No 1, s. 204–210.

³⁸ A. Bednarski, *Okulistyka ziołopisów polskich w XVI i na początku XVII wieku*, Lwów 1917; M. Waracki, *Dentystyka w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku w świetle zielników i poradników medycznych*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, cz. I, red. A. Karpiński, Warszawa 2009, s. 103–184.

³⁹ Np.: E. Waszyński, *Historia położnictwa i ginekologii w Polsce*. Wrocław 2000.

⁴⁰ E. Nowosielska, *Szkorbut w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku*, [w:] *Wśród córek Eskulapa*, cz. I, s. 185–232; K. Frejlich, *Morbus Gallicus w Polsce ostatnich Jagiellonów*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, cz. II, red. A. Karpiński, Warszawa 2015, s. 93–142; E. Nowosielska, *Epilepsja w Rzeczypospolitej XVII–XVIII w.*, [w:] *Wśród córek Eskulapa*, cz. II, s. 219–258; J. Ostrowski, B. Rutkowski, *Herbal treatment of the urinary system diseases based on 16th and 17th century herbarials in Poland*, „Giornale italiano di nefrologia”, 2016, 33, s. 1–7; D. Babis, *Leki naturalne stosowane do XVIII w. w leczeniu górnych dróg oddechowych*, „Gazeta Farmaceutyczna” nr 6, 2016, s. 34–36; L. Wdowiak, *Piękzydła propagowane w polskich herbarzach wydanych w XVI wieku*, „Pomeranian Journal of Life Sciences” t. 63, 2017, nr 3, s. 52–60.

szar publikacji jest najbardziej rozproszony i bez współpracy interdyscyplinarnej nie jest możliwe przedstawienie szczegółowego stanu badań, nie mówiąc o pełnym zestawieniu bibliografii prac o zielnikach⁴¹. Można też zauważyć obecność zielników wśród źródeł kształtujących się kierunków badań, jak etnomedycyna⁴², czy badania nad dziejami epidemii⁴³. W zakresie medycyny renesansowej dysponujemy rekapitulacją wiedzy w postaci syntezy Wiktora Piotrowskiego⁴⁴, nie wszystkie jednak publikacje tego typu spełniają kryteria naukowe, co wykazał Jakub Węglorz dokonując krytyki ostatniego opracowania przekroju dziejów medycyny polskiej od czasów najdawniejszych do upadku I Rzeczypospolitej⁴⁵. Co prawda wykazany przez niego brak współpracy interdyscyplinarnej i świadomości podstaw metodologicznych oraz warsztatowych nie jest ilustrowany odniesieniami do zielników, lecz w tym obszarze omawiana praca również posiada wiele braków⁴⁶, co wpisuje się do opinii o niedostatkach warsztatowych historyków - lekarzy⁴⁷.

Studia nad zielnikami potwierdzają istnienie w epoce nowożytnej związku między wiedzą przyrodniczą i medycyną, który w XVI wieku zaznaczał się na styku ziołolecznictwa⁴⁸. Wyżej dokonany przegląd wyników badań ukazuje możliwości rekonstrukcji tego złożonego problemu pod warunkiem przekraczania granic dyscyplin i otwierania się na nowe wyzwania oraz prowadzenia swobodnej dyskusji. W obrębie nauk przyrodniczych i medycznych interdyscyplinarność jest nie tylko zjawiskiem dominującym, ale również mamy do czynienia ze swobodną eksploracją źródeł i metodologii nauk humanistycznych. W 1988 r. opublikowano opinię o „postępującej humanizacji nauk medycznych”⁴⁹. Jest ona nadal aktualna i w ostatnich latach można za-

⁴¹ Publikacje wyników badań nad zielnikami odnotowują m. in. bibliografie: M. Chmieleńska, *Polska bibliografia zielarstwa. Za okres od początku XVI wieku do roku 1940*, Warszawa 1954; A. Zemanek, *Bibliografia botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim (1532-1917)*, Kraków 1988.

⁴² W. Kozłowska, C. Wagner, E. Moore, A. Matkowski, S. Komarnytsky, *Botanical provenance of traditional medicines from Carpathian mountains at the Ukrainian-Polish border*, „Frontiers in Pharmacology” April 2018, Volume 9, Article 295.

⁴³ A. Matuszewski, *Leki i sposoby naturalne stosowane przy zapobieganiu epidemiom w XVI-XVII wieku (Maciej z Miechowa, Stefan Falimirz, Franciszek Paweł Lubiecki)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 38, 1993, nr 4, s. 119-129; M. Gajewska, *Epidemia dżumy w Rzeczypospolitej w świetle XVI-XVII-wiecznych traktatów medycznych i zielników. Profilaktyka indywidualna*, [w:] *Wśród córek Eskulapa*, cz. I, s. 9-50; A. Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem: epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000, s. 35, 183.

⁴⁴ W. Piotrowski, *Medycyna polskiego renesansu*, Jawor 1995.

⁴⁵ J. Skalski, *Medycyna w Polsce od czasów najdawniejszych do upadku I Rzeczypospolitej*, Warszawa 2016; J. Węglorz, *Współpraca interdyscyplinarna i wprowadzenie podstaw metodologicznych oraz warsztatowych jako konieczność w badaniach nad historią medycyny*, „Czasy Nowożytne” T. 30, 2017, s. 225-248.

⁴⁶ Autor błędnie stawia dzieło *De herbarum virtutibus* wydane przez Szymona z Łowicza na równi z pozostałymi, wydanymi po polsku zielnikami, które bezrefleksyjnie zalicza do nurtu „upowszechniania wiedzy medycznej”, czy dość ryzykownie nazywa Marcina z Urzędowa „najsłynniejszym lekarzem ziemi sandomierskiej”. Z kolei prezentacja treści zielników wynika ze stopnia jej omówienia w opracowaniach, J. Skalski, *Medycyna w Polsce*, s. 147 i nast.

⁴⁷ J. Jeszke, *Historyk i lekarz jako badacz dziejów nauk medycznych*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Historią Medycyny” 1997, t. 4, z. 1/2, s. 63-83.

⁴⁸ T. Bieńkowski, *Wiedza przyrodnicza w Polsce w wieku XVI*, Wrocław 1985, s. 84, gdzie również omówienie zielników na s. 87-103.

⁴⁹ I. Arabas [rec.] R. Rembieliński, B. Kuźnicka, *Historia farmacji*, Warszawa 1987, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 33, 1988, nr 2, s. 561-562.

obserwować jeszcze znaczniejszą intensyfikację tego zjawiska na polu dziejów farmacji. Bez wątpliwości opinię tę można odnieść również do pozostałych kierunków badawczych, których przedmiotem zainteresowania są renesansowe zielniki.

2.b. Obszar nauk humanistycznych

Przystępując do przeglądu nauk humanistycznych należy zauważyć, że w ich obrębie nieco inaczej postrzega się kwestię wartości treści zielników, która jak wiadomo w trzech pierwszych wydaniach wywodzi się ze średniowiecza, a w dwóch kolejnych jest oryginalna, a zarazem rodzima. Ta ostatnia cecha ceniona jest przez badaczy botaniki, którzy uznają jej zawartość za odzwierciedlenie polskiej szaty roślinnej okresu renesansu. Humanisci cenzurą epoki i myśli renesansowej skłonni są obejmować wszystkie zielniki od Falimirza do Syreniusza, gdyż cenią je jako przejaw kultury intelektualnej tego czasu (bez względu na mało krytyczną treść najstarszych zielników) i faktu wydawania zielników w języku polskim. Przez pewien czas zielnik Falimirza był wszak uznawany za najstarszą książkę wydaną w naszym języku⁵⁰. Bogato ilustrowana forma typograficzna przyjmująca renesansowe wzorce była podstawowym kryterium wyodrębnienia przez autorów encyklopedii bibliologicznych pięciu omawianych tutaj starodruków jako typowych polskich zielników drukowanych⁵¹.

Pierwsze ustalenia na polu badań bibliograficznych, bibliologicznych i biograficznych należą jednak do wspomnianych już przedstawicieli nauk przyrodniczych: J. Rostańskiego, J. Kołodziejczyka, B. Hryniewieckiego i J. Szostaka. Niejednoznacznie wypadła ocena tych osiągnięć, gdyż dokonały ich osoby niewyspecjalizowane w wymienionych dyscyplinach humanistycznych, z drugiej jednak strony historycy czy filolodzy długo nie uznawali zielników za ważne źródło. Humanisci w badaniach nad zielnikami rzadko starają się samodzielnie zgłębiać treści przyrodnicze, odwołując się do publikowanych wyników badań nad dziejami botaniki, farmacji czy medycyny. Postulat interdyscyplinarności jest realizowany w postaci wypracowywania i korzystania z badawczego instrumentarium wspólnego naukom humanistycznym. Studia tego typu na polu zielnikoznawczym dotyczą życia (biografii) autorów herbarzy, źródeł z jakich czerpali, ustaleń typograficznych, dziejów książki oraz analizy i interpretacji języka i treści tych dzieł.

Dokonania historyków i filologów na polu biografistyki znacznie rozszerzyły ustalenia przedstawicieli nauk przyrodniczych. W stosunku do wspomnianego wyżej biogramu Falimirza w *Polskim słowniku biograficznym* autorstwa B. Hryniewieckiego, kolejni zielnikarze otrzymali w tym wydawnictwie biogramy bardziej rozbudowane, sięgające do wielu kierunków działalności, wszechstronnie i erudycyjnie rekonstruuje ich dorobek. Ważne miejsce w biogramach zajmują zielniki, jako *opus vitae* tych wybitnych postaci polskiej kultury i nauki. Było to możliwe ze względu na specjalizacje autorów biogramów, doskonale dobranych do tego zadania, swobodnie poruszających się w dziejach literatury i nauki renesansowej, historii społecznej i kulturze książki, dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego, archiwistyce oraz źródłoznawstwie⁵². Wystarczy wspomnieć, że jeden z nich,

⁵⁰ T. Ulewicz, *Wśród impresorów krakowskich doby renesansu*, Kraków 1977, s. 96.

⁵¹ *Książka specjalna dawna. Zielnik*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław 1971, szp. 1295; *Zielnik*, [w:] *Encyklopedia książki*, T. 2, K-Z, red. A. Żbikowska-Migoń i M. Skalska-Zlat, Wrocław 2017, s. 672-673.

⁵² L. Hajdukiewicz, *Marcin z Urzędowa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1974, t. 29, s. 575-577; H. Kowalska, *Siennik Marcin*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1996-1997, t. 37, s. 234-236; H. Kowalska, T. Ulewicz, *Spicyziński Hieronim*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 2002, t. 41, s. 89-91;

L. Hajdukiewicz jest autorem tekstu o Pliniuszu, poprzedzającego wydanie *Historii naturalnej*⁵³. Biogramy coraz szerzej wchodzą do obiegu naukowego dzięki wersji elektronicznej PSB, porządkując wiedzę o życiu i dokonaniach autorów zielników⁵⁴.

Znacznym osiągnięciem, również porządkującym, jest opracowanie i reprodukcja poszczególnych elementów wizualnych zielnika Falimirza w skali 1:1. Dokonano tego w ramach edycji zasobu typograficznego drukarza tego dzieła, czyli Floriana Unglera, w serii *Polonia typographica saeculi sedecimi*⁵⁵. Wydawnictwo pozwoliło na badania szaty graficznej w erze precyfrowej, co widać m. in. w studiach J. Szostaka. Wszystkie oficyny drukarskie tłoczące zielniki zostały opisane w monumentalnym dziele *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*⁵⁶. Zielniki zostały ukazane jako ważne, o ile nie najważniejsze realizacje edytorskie poszczególnych drukarzy, ze wskazaniem ich miejsca w dorobku oficyn oraz okoliczności ich wydań. Prowadziła do tego analiza starodruku, jego cech fizycznych i kompozycyjnych, ale również doskonała znajomość historii kultury społeczeństwa XVI i pocz. XVII wieku, utkana ze szczątkowych informacji wydobytych ze źródeł bibliologicznych i rękopiśmiennych, umiejętnie powiązanych i zinterpretowanych. Do tego nurtu badań należą ważne obserwacje Renaty Żurkowej dotyczące losów zielnika Syreniusza, wzbogacające wspomniane badania A. Zemanek i K. Rostańskiego, a także studia Marii Judy z zakresu dziejów druku, przywilejów drukarskich i książek medycznych w dawnej Polsce⁵⁷. Na koniec tego przeglądu warto przywrócić się pracy Anny Kocot o m. in. typografii druków Unglera, która uznała zielnik Falimirza za wyjątkowe i najważniejsze dzieło tego drukarza. Nowoczesną i wszechstronną analizę 338 starodruków umożliwiły jej nowatorskie rozwiązania metodyczne, jak utworzenie i eksploracja bazy w programie Access, umożliwiającej badania porównawcze różnych aspektów produkcji drukarni. Autorka zauważyła również proces ustalania się wzorców składu dla konkretnych grup tematycznych dzieł⁵⁸. Ten wysoko specjalistyczny trend, czerpiący z szerokie-

M. Barcik, *Syreński Szymon*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 2009-2010, t. 46, s. 279-281.

⁵³ L. Hajdukiewicz, *Pliniusz w Europie*, [w:] *Pliniusz, Historia naturalna*, wybór, tł. i kom. I. i T. Zawadzcy, Wrocław-Kraków 1961, s. XLV-XLXXVIII.

⁵⁴ *Internetowy Polski Słownik Biograficzny* www.ipsb.nina.gov.pl. Można odnotować pewne uzupełnienia, np.: H. Skoczylas-Stawska, *Hieronim z Wielunia – Spicyzjński w badaniach naukowych i w dydaktyce uniwersyteckiej*, „Rocznik Wieluński” 5, 2005, s. 157-170. Biogramy zielnikarzy zostały również opublikowane w *Słowniku biologów polskich*, red. S. Feliksiak, Warszawa 1987 oraz na łamach „Wiadomości Botanicznych”. W opracowaniu znajduje się *Słownik polskich botaników*.

⁵⁵ *Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia*, Z. 6, *Drużna drukarnia Floriana Unglera 1521-1536*: tablice 246-310, red. A. Kawecka-Gryczowa; oprac. H. Bułhak, Wrocław 1966; Z. 7, *Drużna drukarnia Floriana Unglera 1521-1536*: tablice 311-365, red. A. Kawecka-Gryczowa; oprac. H. Bułhak, Wrocław 1970. Ilustracje polskich zielników zestawili i reprodukowali J. Muczkowski, *Zbiór odcisków drzeworytów w różnych dziełach polskich w XVI i XVII wieku odbitych a teraz w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego zachowanych*, Kraków 1849.

⁵⁶ *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz.1: *Wiek XV-XVI*, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej. Wrocław 1983; Cz. 2: *Wiek XVII-XVIII*, Vol. 1-2, red. J. Pirożyński, Kraków 2000.

⁵⁷ R. Żurkowa, *Wokół Zielnika Szymona Syreniusza*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie”, R. 30, 1985, s. 169-183; M. Juda, *Pismo drukowane w Polsce XV-XVII wieku*, Lublin 2001; eadem, *Przywileje drukarskie w Polsce*, Lublin 1992; *Privilegia typographica polonorum: polskie przywileje drukarskie 1493-1793*, oprac. i wyd. M. Juda, Lublin 2010, s. 453; eadem, *Książka medyczna w dawnej Polsce, zarys problematyki*, [w:] *Zasługi oraz dylematy życiowe i zawodowe lekarzy chirurgów w świetle literatury i medycyny*, red. nauk.: G. Wallner, E. Łoch, Lublin 2011, s. 62-72.

⁵⁸ A. Kocot, *Artyści „czarnej sztuki”*. *Typografia druków Floriana Unglera i Macieja Wirzbięty*, Kraków

go spektrum metod badawczych, podtrzymała Klaudia Socha w pracy na temat typografii w publikacjach drukarń UJ, badając obecne w niej elementy wykształcone wcześniej, m.in. przy edycjach zielników (np. rejestry)⁵⁹.

Należy zwrócić uwagę na ilustrację botaniczną jako szczególną cechę edytorską polskich zielników renesansowych, jak już wyżej zauważyliśmy, kategoryzującą ten rodzaj książki. Ewa Chojecka wśród najważniejszych postulatów w zakresie badań nad polską grafiką renesansową uznała prześledzenie wydawnictw botanicznych z ich bogactwem drzeworytów⁶⁰. Po 35 latach od sformułowania tego wniosku, w nowej diagnozie stanu wiedzy nad ilustracją w książce drukowanej nie wykazano żadnego przejawu aktywności naukowej w dziedzinie badań nad renesansowym drzeworytem botanicznym⁶¹. Zastanawia brak pogłębionych badań nad tym elementem, choć można odnieść zgoła odmienne, mylne wrażenie, z uwagi na to, że większość publikacji dotyczących książki renesansowej jest ilustrowanych reprodukcjami drzeworytów botanicznych ze względu na ich walor estetyczny. Szerszych studiów wymagają relacje pomiędzy drzeworytem, a pozostałymi środkami typograficznymi. Istnieje konieczność wprowadzenia metod stosowanych z perspektywy historii sztuki, jak metoda ikonograficzna (ikonologiczna), koncentrująca się na interpretacji treści wyobrażonej przy pomocy drzeworytu. Interesujące perspektywy rysują się w związku z interdyscyplinarnym projektem badawczym „Obraz modyfikowany. Recepcja grafiki w Królestwie Polskim od schyłku XV do początku XVII wieku” (kierownik: Grażyna Jurkowlaniec)⁶², a zwłaszcza dwóch publikacji jednego z wykonawców w tym projekcie, Joanny Sikorskiej⁶³.

Badania zasobu typograficznego przekształcają się w badania *layoutu* dawnej książki, połączone z obserwacją jej funkcji. Warto jednak wrócić do uwag metodycznych Ewy Chojeckiej, która przed laty stwierdziła, że „grafika XVI wieku jest bardzo nowym, bardzo samodzielnym środkiem informacji wizualnej”⁶⁴. W ostatnich latach nastąpił wzrost narzędzi badawczych kultury wizualnej, które można zastosować do badań nad dziejami typografii. Aspekt ten odwołuje się do relacji semantycznej, w której druki renesansowe były dziełami zawierających treść, strukturę i kod funkcjonujący między twórcami dzieła (autora, drukarza i ilustratora), a jego odbiorcą⁶⁵.

2015, s. 209-213.

⁵⁹ K. Socha, *Typografia publikacji pochodzących z drukarń Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674-1819*, Kraków 2016, s. 259, 513.

⁶⁰ E. Chojecka, *Polska grafika renesansowa. Stan i postulaty badań*, [w:] *Renesans. Sztuka i ideologia. Materiały Symposium Naukowego Komitetu Nauk o Sztuce PAN, Kraków, czerwiec 1972 oraz Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kielce, listopad 1973*, Warszawa 1976, s. 573.

⁶¹ K. Krzak-Weiss, *Ilustracja polskiej książki drukowanej od XV do XVIII wieku. Zarys stanu badań i postulaty badawcze*, [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 142-152.

⁶² <http://reframedimage.uw.edu.pl> [dostęp: 29.09.2020].

⁶³ J. Sikorska, *Schongauerowskie echo w Herbarzu Marcina Siennika*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, NS 37, 2012, s. 101-110; eadem, „None of Us is this Zeuxis Heracleotes”: *The Illustrational Dilemmas of Cracow Publishers*, „Ikonotheka” 27, 2017, s. 171-186.

⁶⁴ E. Chojecka, *Znaczenie kulturowe grafiki polskiej XVI wieku*, [w:] *Dawna książka i kultura: materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, pod red. S. Grzeszczuka i A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław 1975, s. 88.

⁶⁵ J. Gwóźdździk, „Dialog” autorów, impresorów i czytelników w drukach 1 poł. XVI wieku ze zbiorów Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie, [w:] *Sarmackie theatrum*. T. 5: *Między księgami*, red. M. Walińska, M. Barłowska, Katowice 2012, s. 26-44.

Omawiane prace biograficzne i inwentaryzatorskie systematyzując kategorie badawcze i rozwijając metody badań pozwalają na szerszą interpretację historyczną, filologiczną i językoznawczą zielników, a z drugiej strony potraktowanie ich jako źródła poznania kultury staropolskiej w wymiarze społecznym i materialnym. W ostatnich latach wzrasta liczba studiów nad zdrowiem publicznym, mentalnością i życiem codziennym, które w mniejszym lub większym stopniu sięgają do zielników. Można w tym obszarze zauważyć kilka obiecujących kierunków badań interdyscyplinarnych. Jeden z nich dotyczy dziejów lecznictwa, jednak w odróżnieniu od badań nad historią medycyny, która skupia się na poznaniu wiedzy medycznej i rekonstrukcji praktyki lekarskiej, kierunek ten przyjmuje pełną inną perspektywę badawczą. Stara się bowiem uchwycić postawy wobec zdrowia i choroby, które zajmowali „zwykli ludzie” poza środowiskiem lekarskim.

Posiadający na tym polu szereg osiągnięć Jakub Węglorz, pomimo tego, że doskonale orientuje się w dziejach sztuki lekarskiej, za przedmiot badawczy przyjmuje problem mentalności⁶⁶. W swoich pracach wykorzystuje jako źródło m.in. zielniki⁶⁷. Dzięki zastosowaniu przez niego narzędzi badawczych z obszaru tzw. społecznej historii medycyny wiadomo, że należy je traktować jako „świadczenia ogólnego poziomu ówczesnej wiedzy medycznej, niekoniecznie zaś jednoznaczny dowód na wykorzystywanie konkretnych leków i stosowanie opisanych praktyk medycznych”⁶⁸. Prace J. Węglorza powstają w wyniku współpracy z badaczami farmacji lub przez nich konsultowane. Wspomniany historyk jest autorem projektu badawczego: „Odtworzenie i analiza preparatów leczniczych zidentyfikowanych na podstawie egodokumentów epoki staropolskiej (XVI-XVIII wiek)”. W jego ramach zostaną przeprowadzone „łączone badania historyczne i laboratoryjne”. Leki występujące w staropolskich źródłach zostaną zrekonstruowane oraz przeanalizowane laboratoryjnie przez farmaceutów i biotechnologów. Zakłada się również poznanie rzeczywistego działania dawnych preparatów leczniczych oraz ich aktywności terapeutycznej⁶⁹.

Do kategorii mentalności odwołuje się praca Anny Odrzywolskiej-Kidawy o kulturze i higienie życia w twórczości Mikołaja Reja, szeroko eksplikowanych przy pomocy treści zielników⁷⁰. W założeniach i postępowaniu badawczym jest to ujęcie antropologiczne

⁶⁶ J. Węglorz, *Zdrowie, choroba i lecznictwo w społeczeństwie Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, Toruń 2015.

⁶⁷ D. Raj, J. Węglorz, *Lecznicze wykorzystanie żywności w epoce nowożytnej na przykładzie kuracji owsianej*, [w:] *Leki roślinne w terapii od czasów starożytnych po współczesne. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, red. B. Płonka-Syroka, A. Syroka, K. Sudoł, Wrocław 2013, s. 147-154.

⁶⁸ J. Węglorz, *Metody terapeutyczne stosowane w medycynie nowożytnej na terenach Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w. w kontekście charakterystyki wykorzystanych źródeł*, „*Historyka. Studia Metodologiczne*”, t. 48, 2018, s. 100.

⁶⁹ Opis projektu: Narodowe Centrum Nauki, https://projekty.ncn.gov.pl/index.php?projekt_id=385062 [dostęp: 29.09.2020].

⁷⁰ A. Odrzywolska-Kidawa, *Mikrokosmos „człowieka poczciwego” według Mikołaja Reja. Studia z antropologii kultury szlachty polskiej XVI w. Zdrowie – żywienie – higiena*, Częstochowa 2016; eadem, „*Czym się ma stary leczyć na złe sprawy swoje*” – Mikołaj Rej o ziołach w tradycji leczniczej, [w:] *Lek roślinny – historia i współczesność*, t. 2: *Leki roślinne w terapii od czasów starożytnych po współczesne. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, red. B. Płonka-Syroka, A. Syroka i K. Sudoł, Wrocław 2013, ss. 95-110; eadem, *Jedzenie i jego kulturowa rola u Mikołaja Reja*, [w:] *Kuchnia i stół w komunikacji społecznej. Tekst, dyskurs, kultura*, red. W. Żarski, T. Piasecki, Wrocław 2016, s. 581-592. Por.: K. Adamczewska, *Refleksje na temat zdrowej i szczęśliwej starości w „Życiu człowieka poczciwego” Mikołaja Reja i „Zielniku” Stefana Falimirza (sfery sacrum i profa-*

ne, nakierowane na rekonstrukcję mikrokosmosu ojca literatury polskiej. Rej doskonale znał zioła i ich właściwości. Zalecał ich uprawę i stosowanie, zarówno w lecznictwie, jak i w kuchni. Zielniki posłużyły więc autorce do interpretacji opisywanych przez Reja chorób i ich leczenia, jego stosunku do pożywienia oraz do higieny i estetyki życia codziennego. Ten sam model postępowania badawczego realizowany jest w wielopłaszczyznowych studiach autorki nad źródłami zielnikarzy i nad dotychczas mało dostrzeganymi problemami – lekami odzwierzęcymi, czy praktykami magicznymi⁷¹.

Poza tym zielniki dla A. Odrzywolskiej-Kidawy stanowią podstawę badań nad dziejami pożywienia i smaku⁷². Jest to kolejny przykład wykorzystania zielników do studiów nad obszarem ogniskującym wiele zagadnień, metod i kategorii badawczych. Jest on rozwijany dzięki realizacji projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Staropolskie przepisy kulinarne. Opracowanie i edycja rozproszonego materiału źródłowego” (kierownik Jarosław Dumanowski). W jego ramach zostały wydane receptury rozproszone w renesansowych zielnikach drukowanych⁷³. Zestawiono miary i wagi występujące w tych źródłach, a aparat wydawniczy został wzbogacony o słownik terminów kulinarnych i indeks produktów oraz terminów kulinarnych. Równolegle rozwijały się prace nad przepisem kulinarnym jako dziełem literackim znajdującym się w zielnikach, wraz z ogłoszeniem pełniejszego zestawu takich przepisów⁷⁴. Przy pomocy elementów genealogii lingwistycznej i poetyki kognitywnej dokonano zdefiniowania przepisu kulinarnego (w odróżnieniu od opisu potrawy, czy porady kulinarnej). W tym przypadku również został opracowany spis, a właściwie słownik roślin i składników kulinarnych

num), [w:] *Starość i młodość w literaturze i kulturze*, red. M. Kuran, Łódź 2015, s. 149-154.

⁷¹ A. Odrzywolska-Kidawa, *Historia medycyny ludowej. Leki pochodzenia zwierzęcego w zielniku Marcina Siennika z 1568 roku*, „Biuletyn Informacyjny”, Komisja Historyczna Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Katowicach, nr 13, 2016, s. 22-25; eadem, „Łajno po polsku gówno”. *Koproterapia w tradycji i kulturze XVI w.*, [w:] *Leki i choroby odzwierzęce*, red. L. Wdowiak, B. Płonka-Syroka, A. Syroka, t. 1, Wrocław 2016, s. 65-83; eadem, *Krew zwierząt jako surowiec leczniczy według przepisów z zielnika Stefana Falimirza z 1534 roku*, [w:] *Leki i choroby odzwierzęce. Wykorzystywanie w terapii surowców odzwierzęcych i próby opanowania zagrożeń zdrowia zwierząt – wybrane zagadnienia*, red. L. Wdowiak, B. Płonka-Syroka, A. Syroka, t. 2, Wrocław 2019, s. 59-78; eadem, *Usage of the Medicinal Heritage of Avicenna by the Author of Polish Herbarium Marcin Siennik (1568)*, [w:] *Afyon Ve İstanbul Uluslararası Türk-İslam Tıp Tarihi Ve Etiği Kongreleri (2018-2019) Bildiri Kitabı*, [Afyon and Istanbul International Turkish-Islamic Medical History and Ethics Congresses (2018-2019)], ed. B. Okka, A. D. Erdemir, Ö. Usmanbaş, Konya 2020, s. 397-410; eadem, *Praktyki magiczne w XVI w. i ich kontekst kulturowy*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” t. 53, 2020, 2, s. 107-132. Por.: S. Konarska-Zimnicka, *Herbaria in 16th and 17th Century Poland: Survey of Sources*, [w:] *Human, Health, Environment: Psychosocial Factors and Historical Background*, red. A. Anczyk, Sosnowiec 2011, s. 161-188.

⁷² A. Odrzywolska-Kidawa, *Culture and Tradition of Wine Drinking in Poland in the Half of the Sixteenth Century*, „MEST Journal”, Ed. By Zoran Čekerevac, Vol. 4, nr 2, July 2016, s. 138-147; eadem, *Piwo w kulturze życia codziennego (połowa XVI w.)*, [w:] *Jedzą, piją, lulki palą. Użytki w świetle źródeł archeologicznych i historycznych. Kulturowe aspekty korzystania z używek na przestrzeni dziejów*, red. J. Żychlińska, A. Głowacka-Penczyńska, A. Klonder, t. 1, Bydgoszcz 2016, s. 109-124; eadem, *Upodobania smakowe szlachty polskiej w XVI w.*, [w:] *Historia diety i kultury odżywiania*, tom II, *Praktyki żywieniowe w Europie w kontekście społeczno-kulturowym*, red. B. Płonka-Syroka, A. Syroka, Wrocław 2020, s. 45-60.

⁷³ *Staropolskie przepisy kulinarne: receptury rozproszone z XVI-XVIII w.: źródła drukowane*, wyd. i oprac. J. Dumanowski, D. Dias-Lewandowska, M. Sikorska, Warszawa 2016.

⁷⁴ J. Snoch, *Kilka uwag nad przepisem kulinarnym XVI wieku*, [w:] *Kuchnia i stół w komunikacji społecznej. Tekst, dyskurs, kultura*, red. W. Żarski, T. Piasecki, Wrocław 2017, s. 201-208; idem, „*Jako pawa upiec*”: tekst kulinarny w renesansowym zielniku polskim, Warszawa 2018.

występujących w tychże przepisach. Zawartość zielników jest również rozpatrywana w kontekście zdrowego trybu życia⁷⁵. Wszystkie opisane tutaj przedsięwzięcia z zakresu badań nad zielnikami, choć ukazują różne założenia badawcze, odkrywają dzieje kuchni polskiej o obliczu dotąd nieznanym i zaskakującym, bowiem dietetycznym – na przekór stereotypom. Interesujące wyniki badań nad zielnikami przynoszą również inne badania filologiczne. Obraz Nowego Świata czy motyw łąk uzyskał dzięki nim zupełnie nowego, nietypowego oświetlenia, możliwego tylko w drodze badań interdyscyplinarnych⁷⁶.

Warto w tym miejscu dokonać przeglądu pozostałych studiów nad przeszłością kultury, w których zielnik jest traktowany jako źródło historyczne, służące do rekonstrukcji zjawisk codziennych, pomijanych przez tzw. wielkie narracje. Nie zawsze można je wpisać do szerszych tendencji, szkół, czy nurtów historiograficznych, ale można je rozpatrywać w obszarze historii kulturowej⁷⁷. W ramach badań nad biologiczną egzystencją człowieka, zielniki zauważył już Zbigniew Kuchowicz⁷⁸, lecz dopiero ostatnio można mówić o szeroko uprawianych dziejach medycyny ujmowanych antropologicznie. Należy do niej na przykład szereg rozdrobnionych prac dotyczących zdrowia kobiet⁷⁹.

Do historii kulturowej można również zaliczyć studia nad staropolskim postrzeganiem kamieni⁸⁰, awifauny⁸¹ i innych gatunków zwierząt⁸², mówiące o ich wielkiej roli

⁷⁵ A. Jakóbczyk-Gola, *Gabinety i ogrody. Polskie nowożytnie traktaty architektoniczne wobec kultury kolekcjonowania*, Warszawa 2019, s. 255 i nast.

⁷⁶ A. Elbanowski, *Obraz Nowego Świata w staropolskiej literaturze botanicznej i przyrodniczo-lekarskiej*, „Acta Botanica Silesiaca” 2014, 10, s. 207–234; K. Musiał, *Łąka i jej flora w gospodarstwach rolnych jako motywy literacki*, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych”, 2016, 3, s. 85–97.

⁷⁷ A. M. Stasiak, *W obronie nowej historii kulturowej. W związku z próbami podważenia binarności w relacji kultura – natura*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 62 (2014), s. 201–208.

⁷⁸ Z. Kuchowicz, *Medycyna domowa w Polsce XVI wieku*, „Rocznik Łódzki”, t. 18, 1973, s. 51–82.

⁷⁹ A. Zdziechiewicz, *Obraz kobiety w staropolskich popularnych poradnikach medycznych „Napis” 2003*, seria 9, s. 5–30; D. Żołądź-Strzelczyk, *Wokół ciąży, porodu i potogu w okresie staropolskim „Nowiny Lekarskie” 2010*, 2, s. 98–107; K. Justyniarska-Chojak, *Troska o zdrowie kobiet w polskich zielnikach z XVI wieku*, [w:] *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce - w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 407–420; J. Węglorz, *Staropolskie poradniki medyczne o zdrowiu i chorobach kobiet*, [w:] *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce*, s. 421–432; B. Zaborowska, *Pomoc przy porodach w Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej w świetle zielników i poradników medycznych*, [w:] *Wśród córek Eskulapa*, cz. I, s. 279–312.

⁸⁰ E. Letkiewicz, *Wiara w magiczną moc klejnotów w dawnej Polsce*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio L, Artes, 2003, s. 69–82; J. Popiołek, *Pochodzenie bursztynu w opiniach polskich przyrodników do połowy XIX wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 50, 2005, nr 3/4, s. 135–148; A. Szczurek, *Moce tajemne kamieni w traktatach „O kamieniach drogich, na wiele rzeczy potrzebnych” Stefana Falimirza, Hieronima Spiczynskiego i Marcina Siennika*, „Literatura Ludowa”, R. 58, 2014, nr 6, s. 33–43; A. i M. Nobisowie, *Kamienie drogie u Falimirza i dziś*, [w:] *Staropolski ogląd świata: nulla dies sine linea: księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Bogdanowi Rokowi w 70. rocznicę urodzin*, Toruń 2017, s. 491–500; *Lapidarium staropolskie*, oprac. A. Szczurek, Wrocław 2018 - edycja tekstów o kamieniach zawartych w zielnikach.

⁸¹ A. M. Stasiak, *Mitologizacja awifauny w pracach polskich humanistów*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 61, 2013, *Tom poświęcony pamięci Janusza Andrzeja Droba*, pod red. H. Wąsowicza, A. M. Stasiaka, B. Szadego, s. 83–95, oraz *Aviariusz staropolskie*, oprac. J. Ratajczyk, Wrocław 2014 - edycja tekstów o ptakach zawartych w zielnikach.

⁸² J. Czapla, *Niezwykłe zwierzęta w wyobrażeniach uczonych XVI-wiecznej Rzeczypospolitej: fauna egzotyczna w traktacie Stefana Falimirza „O ziołach y o mocy gich...”*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, t. 58, 2013, s. 357–368; eadem, *„Feles animal est familiare ac domesticus”*. Przedstawienia kota domowego w kompendiach przyrodniczych XVI w., [w:] *Kot w literaturze, kulturze, języku i mediach*, red. E.

w życiu renesansowego człowieka, czego doskonałym zwierciadłem są zielniki. Pokazuje to, że perspektywy tego kierunku badań zarysowują się optymistycznie (lecz należy pamiętać, że nie są to opracowania z dziedziny nauk przyrodniczych – mineralogii, ornitologii, czy zoologii). W tym nurcie można umieścić studia, które powstały w środowisku kieleckim na temat koncepcji makro- i mikrokosmosu w traktacie Stefana Falimirza oraz aspektów materialnych w medycynie, czy porad gospodarczych w *Herbarzu Marcina z Urzędowa*⁸³.

Pomimo wyrażanych obaw, historia kulturowa znajduje punkty styeczne z historią „intelektualną”, choć badania w ramach tych dziedzin generalnie rozwijają się w rozbieżnych kierunkach⁸⁴. Oba nurty jeszcze w niedostatecznym stopniu stosują metody porównawcze, obejmuje zwłaszcza dzieła bardzo bliskie omawianym zielnikom⁸⁵.

Przechodząc do ostatniego, językoznawczego kierunku badań, należy zauważyć, że największych osiągnięć nad nazewnictwem botanicznym obejmującym również zielniki dokonał J. Rostafiński publikując *Słownik polskich imion i rodzajów* – do dzisiaj pełniący funkcję polskiego kodeksu nomenklatorycznego⁸⁶. Badacz ogłaszał wyniki na tym polu w czasopismach filologicznych, lecz dzisiaj uważa się je za prace z pogranicza historii botaniki, językoznawstwa i etnobotaniki⁸⁷. Następnym kamieniem milowym obejmującym również słownictwo zielnikowe był *Polski słownik lekarski* Dowmonta Franciszka Giedroycia zawierający całokształt terminologii lekarskiej⁸⁸. Współczesna eksploracja językoznawcza zielników jest bardzo obszerna. Efekty jej pracy są ogłaszane w postaci szczegółowych studiów, monografii i słowników.

W ramach opracowania polskiej terminologii lekarskiej powstała analiza leksykalogiczna nazw z zakresu anatomii (proste prymarne nazwy nie motywowane, jednowyrazowe nazwy motywowane, nazwy dwuwyrazowe, nazwy wielowyrazowe)⁸⁹. Została

Borkowska, A. Borkowski, M. Długołęcka-Pietrzak, S. Sobieraj, Siedlce 2018, s. 63-84; J. Ratajczyk, *Obraz koguta w szesnastowiecznych zielnikach polskich*, „Literatura Ludowa”, 2013, 1, s. 33-40.

⁸³ M. Krzysztofik, *Elementy astrologicznej koncepcji makro- i mikrokosmosu w traktacie Stefana Falimirza „O nauce gwiazdecznej”*, „Terminus”, T. 17, 2015, z. 1, s. 89-112; K. Justyniarska-Chojak, *Treacles, Knobs and Scoops. Medicines In Polish Herbaria of the 16th Century*, [w:] *Human, Health Environment: Psychosocials Factors and Historical Background*, red. A. Janczyk, Sosnowiec 2011, s. 145-159; S. Konarska-Zimnicka, *Porady gospodarcze w Herbarzu polskim Marcina z Urzędowa*, [w:] *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, red. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Kielce 2013, s. 467-477.

⁸⁴ A. M. Stasiak, *W obronie nowej historii kulturowej*, s. 202.

⁸⁵ A. Pankowicz, A., *Najstarszy polski druk z zakresu gospodarstwa wiejskiego (Piotr Krescentyn, Księgi o gospodarstwie... Kraków 1549 r.)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie”, Historia rolnictwa, cz.I: 1976, nr 117, s. 61-67; cz. II: 1979, nr 150, s. 47-63; Z. Bela, *Alexego Pedemontaná táimnice: monografia*, Kraków 1999; J. Szostak, *Vademecum lecnictwa domowego z roku 1563*, Brzezia Łąka 2016; J. Kamper-Warejko, *Słownictwo botaniczne w polskim tłumaczeniu „Ksiąg o gospodarstwie” (1571) Piotra Krescencjusza na tle epoki*, Toruń 2016.

⁸⁶ J. Rostafiński, *Słownik polskich imion rodzajów oraz wyższych skupień roślin poprzedzony historyczną rozprawą o źródłach*, Kraków 1900 (*Materiały do Historii Języka i Dialektologii Polskiej*; t. 1).

⁸⁷ A. Zemanek, *Polskie nazewnictwo botaniczne*, [w:] *Józef Rostafiński: botanik i humanista*, s. 223.

⁸⁸ F. Giedroyc, *Polski słownik lekarski*, t.1-2, Warszawa 1933.

⁸⁹ F. Wysocka, *Polska terminologia lekarska do roku 1838. Anatomia*. T. 1: *Proste prymarne nazwy nie motywowane*, Wrocław 1980; T. 2: *Jednowyrazowe nazwy motywowane*, Kraków 1994; T. 3: *Nazwy dwuwyrazowe*, Kraków 2007; T. 4: *Nazwy wielowyrazowe*, Kraków 2013. Por. eadem, *Zarys historii polskiej literatury medycznej i piśmiennictwa medycznego do początków XIX wieku*, Piotrków Trybunalski 1999.

ona oparta m.in. na zielnikach, uważanych za typ literatury najbardziej reprezentatywny dla początków literatury medycznej. Była ona również podstawą dla opracowania przez Annę Spólnik nazw polskich roślin do XVIII wieku. Monografia zawiera wykaz historycznych nazw roślin, który ma postać słownika oraz analizę ich pochodzenia. Autorka systematyzuje nazwy zapożyczone z języka czeskiego, z języków ruskich, niemieckiego, łaciny oraz z innych języków⁹⁰. Ustalenia etymologiczne mają dalszy ciąg w wielu artykułach poświęconych leksyce botanicznej⁹¹.

Badania językoznawcze nie obejmują w równym stopniu wszystkich zielników. Wynika to z częściowego przepisania drugiej i trzeciej edycji z wydania Falimirza. Przeważa badań nad słownictwem tego autora wynika jednak przede wszystkim z faktu, iż jego dzieło było pierwszym wydrukowanym medycznym tekstem napisanym w całości po polsku. Uważa się je więc za pierwszą próbę swoistej kodyfikacji leksyki medycznej. Całościowego opracowania tego obszernego tematu podjęła się Lucyna Agnieszka Jankowiak⁹². Oprócz analizy struktury znaczeniowej słownictwa medycznego Falimirza i technik derywacyjnych kreujących ten zasób, przeprowadziła badania nad słownictwem obcego pochodzenia, jego frekwencją, chronologią i ekstensją tekstową. Osobno opublikowała słownik leksyki Falimirza i szereg prac szczegółowych⁹³. Z tego krótkiego przeglądu wynika, iż najmniej pogłębione pod względem językoznawczym są zielniki Marcina z Urzędowa i Syreniusza, choć nowe ustalenia pokazują duży potencjał tych dzieł⁹⁴. Wyniki badań językoznawczych należą do najbardziej hermetycznego rezerwuaru wiedzy, bardzo rzadko wykorzystywanego w innych dziedzinach. Nawet starsze prace J. Rostańskiego pozostają na ogół nieznanne filologom i etnografom, nie mówiąc o historykach.

3. Podsumowanie

Przechodząc do wniosków, należy zauważyć, że podejmowanie przedsięwzięć interdyscyplinarnych jest wykluczone w sytuacji braku optymalnego rozeznania w stanie badań dyscyplin pokrewnych⁹⁵. Przepływ informacji umożliwia konfrontacja poglądów

⁹⁰ A. Spólnik, *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, Wrocław 1990.

⁹¹ A. Spólnik, *Nazwy polskich roślin leczniczych w źródłach od XVI do XVIII wieku*, [w:] *Studia językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich XII. Studia konfrontatywne i historia*, red. W. Boryś, Wrocław 1988, s. 177–228; eadem, *Zapożyczenia w polskim słownictwie botanicznym w źródłach do wieku XVIII*, [w:] *Język. Teoria – dydaktyka. Materiały IX Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*, red. M. Preyzner, Kielce 1990, s. 191–206; eadem, *Nazwy roślin afrodyzjaków w staropolskich herbarzach*, [w:] *Historia leków naturalnych*, t. 4: *Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1993, s. 51–59.

⁹² L. A. Jankowiak, *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*, T. 1, *Początki polskiej renesansowej terminologii medycznej*, Warszawa 2005.

⁹³ L. A. Jankowiak, *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*, t. 2, *Słownik*, Warszawa 2006; eadem, *Terminologia medyczna w dziele Stefana Falimirza na tle polszczyzny XVI wieku (próba rekonstrukcji)*, „*Slavia Occidentalis*” T. 57, 2000, s. 37–50; eadem, *Zielnik Stefana Falimirza a słownik Bartłomieja z Bydgoszczy z 1544 roku*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” T. 44, 2009, s. 85–88; eadem, *Szesnastowieczne zapożyczenia nieterminologiczne z zielnika Stefana Falimirza we współczesnej polszczyźnie*, „*Slavia Occidentalis*” T. 67, 2010, s. 31–46; eadem, *Zapożyczenia w XVI-wiecznym słownictwie medycznym i ich dzisiejsze losy (na materiale zielnika Stefana Falimirza)*, „*Linguistica Copernicana*” 2010, nr 2, s. 201–213; eadem, *Zielnik Stefana Falimirza z 1534 roku a słownik Calepina z 1588 roku*, „*Studia Językoznawcze*” T. 9, 2010, s. 81–85.

⁹⁴ R. Zglobicka, *Nazwy chorób i ich objawów w „Zielniku” Syreniusza*, „*Poznańskie Studia Polonistyczne*” Seria Językoznawcza T. 14, 2007, s. 219–232.

⁹⁵ Za przykład może posłużyć artykuł F. Wysockiej, *Kilka słów o Zielniku Syreniusza*, [w:] *Język. Człowiek. Kultura. Rozprawy i artykuły. Księga Pamiątkowa poświęcona Profesorowi Marianowi Jurkowskiemu*, red.

na wielodyscyplinowych konferencjach i organizowanie zespołów badawczych, co zostało wyżej podkreślone.

Badania nad ziołnikami, które przyniosły najbardziej interesujące wyniki łączą źródła i metody stosowane w obszarze nauk humanistycznych i przyrodniczych. Dzięki temu następuje zbliżanie się do wszechstronnego wyjaśnienia złożonych problemów. Odejście od tego paradygmatu skutkuje z kolei zamknięciem się w niszy własnej specjalizacji, co dotyczy w większym stopniu nauk humanistycznych niż przyrodniczych. Z drugiej jednak strony to humanistyka inspiruje edycje treści ziołników, zarówno o charakterze fototypicznym, jak i transliteracyjnym⁹⁶.

Należy się zgodzić z poglądem, iż „granice dyscyplin mają jedynie kulturowy i instytucjonalny charakter, zatem nie może stanowić problemu ich przekraczanie”⁹⁷. Przekonanie wyrażone w tym zdaniu doskonale można udowodnić obserwując charakter badań nad polskimi ziołnikami drukowanymi. Katalog efektywnych praktyk w tym obszarze wiedzy jest wypracowywany od przeszło wieku. W ostatnich latach otrzymał kilka nowych obiecujących impulsów w postaci przenikania się dyscyplin i ich wzajemnego wzmocnienia.

REFERENCES

Sources:

Falimirz Stefan, *O ziołach i mocy ich*, Kraków 1534.

Marcin z Urzędowa, *Herbarz polski*, Kraków 1595.

Siennik Marcin, *Herbarz, to jest ziół... opisanie*, Kraków 1568.

Spiczynski Hieronim, *O ziołach tutecznych i zamorskich* Kraków 1542.

Syreński Szymon, *Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią*, Kraków 1613.

Studies:

Adamczewska K., *Refleksje na temat zdrowej i szczęśliwej starości w „Żywocie człowieka poczciwego” Mikotaja Reja i „Zielniku” Stefana Falimirza (sfery sacrum i profanum)*, [w:] *Starość i młodość w literaturze i kulturze*, red. M. Kuran, Łódź 2015, s. 149-154.

Alexego Pedemontaná táiemnice, faksymile, transkrypcja i objaśnienia Z. Bela, Kraków 1999.

Arabas I., *Apteczki domowe w polskich dworach szlacheckich: studium z dziejów kultury zdrowotnej*, Warszawa 2006.

Arabas I., *Encyklopedie zdrowia w „epoce ciekawości”*, [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I. M. Dacka-Górzyńska i J. Partyka, Warszawa 2009, s. 257-267.

Arabas I., *Wybrane rośliny o działaniu uzależniającym w renesansowych herbarzach polskich*, [w:] *Historia leków naturalnych*, T. 2: *Natura i kultura – współzależności w dziejach lekoznawstwa*, pod red. B. Kuźnickiej, Warszawa 1989, s. 131-138.

Arabas I. [rec.] R. Rembieniński, B. Kuźnicka, *Historia farmacji*, Warszawa 1987, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 33, 1988, nr 2, s. 561-562.

B. Czopek-Kopciuch, *Piotrków Trybunalski* 2000, s. 143-149.

⁹⁶ Dodany do ziołnika Siennika receptariusz: *Alexego Pedemontaná táiemnice*, faksymile, transkrypcja i objaśnienia Z. Bela, Kraków 1999; Stefan Falimirz, *O ziołach i mocy ich*, Kraków, Florian Ungler, 1534, do druku podał W. Wydra, Poznań 2017. Transliteracje fragmentów ziołników: A. Suchecka, T. Giergiel, *Właściwości lecznicze wina (Aneks źródłowy)*; *Aviariium staropolskie*; *Lapidarium staropolskie*; *Staropolskie przepisy kulinarne*; J. Snoch, „*Jako pawa upiec*”; *Zielnik Syreniusza: druk czcionką współczesną*. T. 1-5, Krosno 2017, ponadto w latach 2013-2018 wyszły drukiem reprinty Siennika, Marcina z Urzędowa i Syreniusza.

⁹⁷ N. Morawiec, T. Srogosz, *Popularyzacja antropologii wiedzy*, s. 210.

- Aziarium staropolskie*, oprac. J. Ratajczyk, Wrocław 2014.
- Babis D., *Leki naturalne stosowane do XVIII w. w leczeniu górnych dróg oddechowych*, „Gazeta Farmaceutyczna” nr 6, 2016, s. 34-36.
- Barcik M., *Syreński Szymon*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 2009-2010, t. 46, s. 279-281.
- Bednarski A., *Okulistyka ziołopisów polskich w XVI i na początku XVII wieku*, Lwów 1917.
- Bela Z., *Alexego Pedemontaná tájemnice: monografia*, Kraków 1999.
- Bela Z., *Sposoby preparowania tzw. wódek w Herbarzu Polskim Marcina Siennika (Kraków, 1568)*, „Farmacja Polska” 2010; 66 (12), s. 851-858.
- Bela Z., *Wódki w Herbarzu Marcina Siennika „Panacea”* 2010; 4, s. 32-34.
- Bela Z., *Przyczynek do sprawy narodowości Marcina Siennika*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” T. 60, 2016, s. 143-154.
- Bieńkowski T., *Wiedza przyrodnicza w Polsce w wieku XVI*, Wrocław 1985.
- Briuchin W., Zemanek A., *Rękopisy rosyjskich przekładów Zielnika (1613) Syreniusza w Petersburgu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 41, 1996, nr 3-4, s. 189-196.
- Brzęk G., *Historia zoologii w Polsce do 1860 roku*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 3, 2001, s. 115-158.
- Brzęk G., *Historia zoologii w Polsce: do drugiej wojny światowej*, Kraków 2007.
- Czapla J., *„Feles animal est familiare ac domesticus”*. Przedstawienia kota domowego w kompendiach przyrodniczych XVI w., [w:] *Kot w literaturze, kulturze, języku i mediach*, red. E. Borkowska, A. Borkowski, M. Długolecka-Pietrzak, S. Sobieraj, Siedlce 2018, s. 63-84.
- Czapla J., *Niezwykłe zwierzęta w wyobrazeniach uczonych XVI-wiecznej Rzeczypospolitej: fauna egzotyczna w traktacie Stefana Falimirza „O ziołach y o mocy gich...”*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, t. 58, 2013, s. 357-368.
- Chmielińska M., *Polska bibliografia zielarstwa. Za okres od początku XVI wieku do roku 1940*, Warszawa 1954;
- Chojecka E., *Polska grafika renesansowa. Stan i postulaty badań*, [w:] *Renesans. Sztuka i ideologia. Materiały Sympozjum Naukowego Komitetu Nauk o Sztuce PAN, Kraków, czerwiec 1972 oraz Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kielce, listopad 1973*, Warszawa 1976, s. 543-573.
- Chojecka E., *Znaczenie kulturowe grafiki polskiej XVI wieku*, [w:] *Dawna książka i kultura: materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, pod red. S. Grzeszczuka i A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław 1975, s. 86-114.
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz.1: Wiek XV-XVI. pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej. Wrocław 1983;
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz. 2: Wiek XVII-XVIII, Vol. 1-2, red. J. Pirożyński, Kraków 2000.
- Elbanowski A., *Obraz Nowego Świata w staropolskiej literaturze botanicznej i przyrodniczo-lekarskiej*, „Acta Botanica Silesiaca” 2014, 10, s. 207-234.
- Falimirz S., *O ziołach i mocy ich*, Kraków, Florian Ungler, 1534; do druku podał W. Wydra, Poznań 2017.
- Frejlich K., *Morbus Gallicus w Polsce ostatnich Jagiellonów*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, cz. II, red. A. Karpiński, Warszawa 2015, s. 93-142.
- Furmanowa M., Michalska Z., Parczewski A., Zarębska I., *Lecznictwo renesansowe w Polsce na postawie Herbarza Marcina z Urzędowa*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” Ser. B, 1959, z.2, s. 233-313.
- Gajewska M., *Epidemia dżumy w Rzeczypospolitej w świetle XVI-XVII-wiecznych traktatów medycznych i zielników. Profilaktyka indywidualna*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, cz. I, red. A. Karpiński, Warszawa 2009, s. 9-50.

- Giedroyc F., *Polski słownik lekarski*, t.1-2, Warszawa 1933.
- Grębecka W., *Prace Józefa Rostafińskiego na tle tradycji historii botaniki w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 31, 1986, nr 2, s. 491-504.
- Grębecka W., *Recepcja „Zielnika” Syreniusza na Żmudzi - rękopis Jerzego Pabreza z 1814 r.*, „Wiadomości Botaniczne” 41, 1997, nr 2, s. 72-74.
- Gruszecki R., *Systemy klasyfikacji warzyw w polskiej literaturze ogrodniczej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. Sectio EEE: Horticultura, T. 24, 2014, Nr 2, s.1-16.
- Gwóźdź J., „Dialog” autorów, impresorów i czytelników w drukach 1 poł. XVI wieku ze zbiorów Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie, [w:] *Sarmackie theatrum*. T. 5: *Między księgami*, red. M. Walińska, M. Barłowska, Katowice 2012, s. 26-44.
- Hajdukiewicz L., *Marcin z Urzędowa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1974, t. 29, s. 575-577.
- Hajdukiewicz L., *Pliniusz w Europie*, [w:] *Pliniusz, Historia naturalna*, wybór, tł. i kom. I. i T. Zawadzcy, Wrocław-Kraków 1961, s. XLV-XLXXVIII.
- Hryniewiecki B., *Historia botaniki w Polsce*, Warszawa 1931.
- Hryniewiecki B., *Falimirz Stefan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1948, t. 6, s. 354-355.
- Hryniewiecki B., *Zarys dziejów botaniki*, Warszawa 1949.
- Jakóbczyk-Gola A., *Gabinety i ogrody. Polskie nowożytnie traktaty architektoniczne wobec kultury kolekcjonowania*, Warszawa 2019.
- Jakubski A.W., *Czerwiec polski (Porphyrophora Polonica L.): studjum historyczne ze szczególnym uwzględnieniem roli czerwca w historii kultury*, t. 1, Warszawa 1934.
- Jankowiak L. A., *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*, T. 1, *Początki polskiej renesansowej terminologii medycznej*, Warszawa 2005.
- Jankowiak L. A., *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*, t. 2, *Słownik*, Warszawa 2006.
- Jankowiak L. A., *Szesnastowieczne zapożyczenia nieterminologiczne z zielnika Stefana Falimirza we współczesnej polszczyźnie*, „Slavia Occidentalis” T. 67, 2010, s. 31-46.
- Jankowiak L. A., *Terminologia medyczna w dziele Stefana Falimirza na tle polszczyzny XVI wieku (próba rekonesansu)*, „Slavia Occidentalis” T. 57, 2000, s. 37-50.
- Jankowiak L. A., *Zapożyczenia w XVI-wiecznym słownictwie medycznym i ich dzisiejsze losy (na materiale zielnika Stefana Falimirza)*, „Linguistica Copernicana” 2010, nr 2, s. 201-213.
- Jankowiak L. A., *Zielnik Stefana Falimirza a słownik Bartłomieja z Bydgoszczy z 1544 roku*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” T. 44, 2009, s. 85-88.
- Jankowiak L. A., *Zielnik Stefana Falimirza z 1534 roku a słownik Calepina z 1588 roku*, „Studia Językoznawcze” T. 9, 2010, s. 81-85.
- Jeszke J., *Historyk i lekarz jako badacz dziejów nauk medycznych*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Historią Medycyny” 1997, t. 4, z. 1/2, s. 63-83.
- Jeszke J., *O potrzebie badań nad historią historiografii medycznej*, „Medycyna nowożytna. Studia nad historią (kulturą) medyczną” 1992 [Zeszyt sygnałny], s. 39-45.
- Justyniarska-Chojak K., *Alkohol i jego zastosowanie w staropolskiej medycynie (w świetle poradników medycznych z XVI wieku)*, [w:] *Użytki w świetle źródeł archeologicznych i historycznych*, red. J. Żychlińska, A. Głowacka-Penczyńska, A. Klonder, Bydgoszcz 2016, s. 95-108.
- Justyniarska-Chojak K., *Treacles, Knobs and Scoops. Medicines In Polish Herbaria of the 16th Century*, [w:] *Human, Heath Environment: Psychosocials Factors and Historical Background*, red. A. Janczyk, Sosnowiec 2011, s. 145-159.
- Justyniarska-Chojak K., *Troska o zdrowie kobiet w polskich zielnikach z XVI wieku*, [w:] *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce - w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 407-420.

- Juda M., *Książka medyczna w dawnej Polsce, zarys problematyki*, [w:] *Zasługi oraz dylematy życiowe i zawodowe lekarzy chirurgów w świetle literatury i medycyny*, red. nauk.: G. Wallner, E. Łoch, Lublin 2011, s. 62-72.
- Juda M., *Pismo drukowane w Polsce XV-XVII wieku*, Lublin 2001.
- Juda M., *Przywileje drukarskie w Polsce*, Lublin 1992.
- Kamper-Warejko J., *Słownictwo botaniczne w polskim tłumaczeniu „Ksiąg o gospodarstwie” (1571) Piotra Kre-scencjusza na tle epoki*, Toruń 2016.
- Karpiński A., *W walce z niewidzialnym wrogiem: epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000.
- Kasperowicz A., *Rośliny – panacea renesansowych zielników polskich* [w:] *Historia leków naturalnych*, T. 5: *Materia pharmaceutica*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1999, s. 33-41.
- Kocot A., *Artyści „czarnej sztuki”*. Typografia druków Floriana Unglera i Macieja Wirzbięty, Kraków 2015.
- Kołodziejczyk J., *W poszukiwaniu źródeł do botanicznej księgi herbarza Stefana Falimirza*, „Archiwum Historii Medycyny” t. 20, 1957, nr 1-2, s.35-44.
- Konarska-Zimnicka S., *Herbaria in 16th and 17th Century Poland: Survey of Sources*, [w:] *Human, Health, Environment: Psychosocial Factors and Historical Background*, red. A. Anczyk, Sosnowiec 2011, s. 161-188.
- Konarska-Zimnicka S., *Porady gospodarcze w Herbarzu polskim Marcina z Urzędowa*, [w:] *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, red. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Kielce 2013, s. 467-477.
- Kowalska H., *Siennik Marcin*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1996-1997, t. 37, s. 234-236.
- Kowalska H., Ulewicz T., *Spiczynski Hieronim*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 2002, t. 41, s. 89-91.
- Kozłowska W., Wagner C., Moore E., Matkowski A., Komarnytsky S., *Botanical provenance of traditional medicines from Carpathian Mountains at the Ukrainian -Polish border*, „Frontiers in Pharmacology” April 2018, Volume 9, Article 295.
- Krzak-Weiss K., *Ilustracja polskiej książki drukowanej od XV do XVIII wieku. Zarys stanu badań i postulaty badawcze*, [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 142-152.
- Krzysztofik M., *Elementy astrologicznej koncepcji makro- i mikrokosmosu w traktacie Stefana Falimirza „O nauce gwiazdecznej”*, „Terminus”, T. 17, 2015, z. 1, s. 89-112.
- Książka specjalna dawna. Zielnik*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław 1971, szp. 1295.
- Kuchowicz Z., *Medycyna domowa w Polsce XVI wieku*, „Rocznik Łódzki”, t. 18, 1973, s. 51-82.
- Kutaś P., *Flora Tatr w dawnych zielnikach*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” t. 11, 2002, s. 322-337.
- Kuźnicka B., *Rola artystycznego drzeworytu w rozwoju wiedzy o roślinach leczniczych*, [w:] *Przeszłość przyszości. Księga ofiarowana Bohdanowi Suchodolskiemu*. Warszawa 1975, s. 77-83.
- Kuźnicka B., *The earliest printed Herbals and evolution of pharmacy. Studies in Renaissance Polish Botanical Studies*, „Organon” Nr 16/17, 1980/81, s. 255-256.
- Kuźnicka B., *The union of science and art in the Renaissance - at the sources of modern botany*, [w:] *Studies in Renaissance botany*, ed. Z. Mirek, A. Zemanek, Kraków 1998 (Polish Botanical Studies, Guidebook Series, no. 20), s. 49-72.
- Kuźnicka B., Dziak M., *Ziota i ich stosowanie: historia i współczesność*, Warszawa 1992.
- Kuźnicka B., Wysakowska B., *Comparative study on the use of medicinal plants in Poland (16th century and today)*, [w:] *Médicaments et aliments, approche ethnopharmacologique (Actes du 2e colloque*

- européen d'Ethnopharmacologie, Heidelberg 1993*), Paris 1996, s. 149-152.
- Lapidarium staropolskie*, oprac. A. Szczurek, Wrocław 2018.
- Letkiewicz E., *Wiara w magiczną moc klejnotów w dawnej Polsce*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio L, Artes, 2003, s. 69-82.
- Kwapieniowa M., *Początki uprawy winorośli w Polsce*, „Materiały Archeologiczne” t. I, 1959, s. 353-399.
- Majewski T., *Próba identyfikacji roślin zarodnikowych (z wyjątkiem paprotników) wymienionych w dziele Syreniusza Zielnik 1613*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 50, 2005, nr 3-4, s. 183-196.
- Matuszewski A., *Leki i sposoby naturalne stosowane przy zapobieganiu epidemiom w XVI-XVII wieku (Maciej z Miechowa, Stefan Falimirz, Franciszek Paweł Lubiecki)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 38, 1993, nr 4, s. 119-129.
- Morawiec N., Srogosz T., *Popularyzacja antropologii wiedzy w polskiej historiografii nauki*, „Sensus Historiae” Vol 18, 2015, No 1, s. 204-210.
- Muczkowski J., *Zbiór odcisków drzeworytów w różnych dziełach polskich w XVI i XVII wieku odbitych a teraz w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego zachowanych*, Kraków 1849.
- Musiał K., *Łąka i jej flora w gospodarstwach rolnych jako motyw literacki*, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych”, 2016, 3, s. 85-97.
- Nobisowie A. i M., *Kamienie drogic u Falimirza i dziś*, [w:] *Staropolski ogląd świata: nulla dies sine linea: księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Bogdanowi Rokowi w 70. rocznicę urodzin*, Toruń 2017, s. 491-500.
- Nowosielska E., *Epilepsja w Rzeczypospolitej w XVII-XVIII w.*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, cz. II, red. A. Karpiński, Warszawa 2015, s. 219-258.
- Nowosielska E., *Szkorbut w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, cz. I, red. A. Karpiński, Warszawa 2009, s. 185-232.
- Odrzywolska-Kidawa A., *Culture and Tradition of Wine Drinking in Poland in the Half of the Sixteenth Century*, „MEST Journal”, Ed. By Zoran Čekerevac, Vol. 4, nr 2, July 2016, s. 138-147.
- Odrzywolska-Kidawa A., „Czym się ma stary leczyć na złe sprawy swoje” – Mikołaj Rej o ziołach w tradycji leczniczej, [w:] *Lek roślinny – historia i współczesność*, t. 2: *Leki roślinne w terapii od czasów starożytnych po współczesne. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, red. B. Płonka-Syroka, A. Syroka i K. Sudoł, Wrocław 2013, ss. 95-110.
- Odrzywolska-Kidawa A., *Historia medycyny ludowej. Leki pochodzenia zwierzęcego w zielniku Marcina Siennika z 1568 roku*, „Biuletyn Informacyjny”, Komisja Historyczna Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Katowicach, nr 13, 2016, s. 22-25.
- Odrzywolska-Kidawa A., *Mikrokosmos „człowieka poczciwego” według Mikołaja Reja. Studia z antropologii kultury szlachty polskiej XVI w. Zdrowie – żywienie – higiena*, Częstochowa 2016.
- Odrzywolska-Kidawa A., *Jedzenie i jego kulturowa rola Mikołaja Reja*, [w:] *Kuchnia i stół w komunikacji społecznej. Tekst, dyskurs, kultura*, red. W. Żarski, T. Piasecki, Wrocław 2016, s. 581-592.
- Odrzywolska-Kidawa A., *Krew zwierząt jako surowiec leczniczy według przepisów z zielnika Stefana Falimirza z 1534 roku*, [w:] *Leki i choroby odzwierzęce. Wykorzystywanie w terapii surowców odzwierzęcych i próby opanowania zagrożeń zdrowia zwierząt – wybrane zagadnienia*, red. L. Wdowiak, B. Płonka-Syroka, A. Syroka, t. 2, Wrocław 2019, s. 59-78.
- Odrzywolska-Kidawa A., „Łajno po polsku gówno”. *Koproterapia w tradycji i kulturze XVI w.*, [w:] *Leki i choroby odzwierzęce*, red. L. Wdowiak, B. Płonka-Syroka, A. Syroka, t. 1, Wrocław 2016, s. 65-83.
- Odrzywolska-Kidawa A., *Piwo w kulturze życia codziennego (połowa XVI w.)*, [w:] *Jedzą, piją, lulki*

pałą. *Użytki w świetle źródeł archeologicznych i historycznych. Kulturowe aspekty korzystania z używek na przestrzeni dziejów*, red. J. Żychlińska, A. Głowacka-Penczyńska, A. Klonder, t. 1, Bydgoszcz 2016, s. 109-124.

Odrzywolska-Kidawa A., *Praktyki magiczne w XVI w. i ich kontekst kulturowy*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” t. 53, 2020, 2, s. 107-132.

Odrzywolska-Kidawa A., *Upodobania smakowe szlachty polskiej w XVI w.*, [w:] *Historia diety i kultury odżywiania*, tom II, *Praktyki żywieniowe w Europie w kontekście społeczno-kulturowym*, red. B. Płonka-Syroka, A. Syroka, Wrocław 2020, s. 45-60.

Odrzywolska-Kidawa A., *Usage of the Medicinal Heritage of Avicenna by the Author of Polish Herbarium Marcin Siennik (1568)*, [w:] *Afyon Ve İstanbul Uluslararası Türk-İslam Tıp Tarihi Ve Etiği Kongreleri (2018- 2019) Bildiri Kitabı, [Afyon and Istanbul International Turkish-Islamic Medical History and Ethics Congresses (2018-2019)]*, ed. B. Okka, A. D. Erdemir, Ö. Usmanbaş, Konya 2020, s. 397-410.

Olszowska M., *Rośliny Tatr i Babiej Góry w starych zielnikach*, „Wierchy” R. 64, 1998, s. 245-248.

Ochmański W., *Staropolskie herbarze i zielniki jako źródło do dziejów roślin uprawnych*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” Ser. B, 1967, z. 13, s. 4-29.

Ochmański W., *Wiedza rolnicza w Polsce od XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1965.

Ostrowski J., Rutkowski B., *Herbal treatment of the urinary system diseases based on 16th and 17th century herbals in Poland*, „Giornale italiano di nefrologia”, 2016, 33, s. 1-7.

Pankowicz, A., *Najstarszy polski druk z zakresu gospodarstwa wiejskiego (Piotr Krescentyn, Księgi o gospodarstwie... Kraków 1549 r.)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie”, Historia rolnictwa, cz. I: 1976, nr 117, s. 61-67.

Pankowicz, A., *Najstarszy polski druk z zakresu gospodarstwa wiejskiego (Piotr Krescentyn, Księgi o gospodarstwie... Kraków 1549 r.)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie”, Historia rolnictwa, cz. II: 1979, nr 150, s. 47-63.

Pękacka-Falkowska K., Jeszke J., *Wczesnonowoczesna medycyna, historia naturalna i filozofia przyrody (XVI-XVIII w.): miejsca spotkania, miejsca konfliktu*, „Medycyna Nowoczesna” T. 24, 2018, Z. 3 (suplement), s. 5-9.

Piekiełko-Zemanek A., *Rola ilustracji w historii botaniki*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 31, 1986, nr 2, s. 505-522.

Piotrowski W., *Medycyna polskiego renesansu*, Jawor 1995.

Płonka-Syroka B., *Od historiografii nauk przyrodniczych do antropologii wiedzy – kształtowanie się nowej dyscypliny badań*, [w:] *Antropologia wiedzy Perspektywy badawcze dyscypliny*, red. B. Płonka-Syroka, Wrocław 2005, s. 13-46.

Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia, Z. 6, *Druga drukarnia Floriana Unglera 1521-1536: tablice 246-310*, red. A. Kawecka-Gryczowa; oprac. H. Bułhak, Wrocław 1966.

Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia, Z. 7, *Druga drukarnia Floriana Unglera 1521-1536: tablice 311-365*, red. A. Kawecka-Gryczowa; oprac. H. Bułhak, Wrocław 1970.

Popiołek J., *Pochodzenie bursztynu w opiniach polskich przyrodników do połowy XIX wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 50, 2005, nr 3/4, s. 135-148.

Privilegia typographica polonorum: polskie przywileje drukarskie 1493-1793, oprac. i wyd. M. Juda, Lublin 2010.

Raj D., Węglorz J., *Lecznicze wykorzystanie żywności w epoce nowożytnej na przykładzie kuracji owsianej*, [w:] *Leki roślinne w terapii od czasów starożytnych po współczesne. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, red. B. Płonka-Syroka, A. Syroka, K. Sudół, Wrocław 2013, s. 147-154.

Raj D., Węglorz J., *Wódka wódce nierówna. Problematyka leczniczych ekstraktów ziołowych w epoce nowo-*

- żytniej, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, 2017, T. 43, Nr 4, s.69-84.
- Ratajczyk J., *Obraz koguta w szesnastowiecznych zielnikach polskich*, „Literatura Ludowa”, 2013, 1, s. 33-40.
- Rembieliński R., Kuźnicka B., *Historia farmacji*, Warszawa 1972, 1987.
- Roeske W., *Materiały farmaceutyczne do historii botaniki i nauk pokrewnych w Polsce*, „Studia i Materiały z dziejów Nauki Polskiej” seria B, 1967, z. 12, s. 31-65.
- Rostański J., *Botanika i zoologia w Polsce od czasów najdawniejszych aż do otwarcia Szkoły Głównej w Warszawie*, [w:] *Polska w kulturze powszechnej: dzieło zbiorowe*. Cz. 2, red. F. Koneczny, Kraków 1918, s. 268-279.
- Rostański J., *Nasza literatura botaniczna XVI w. oraz jej autorowie i tłumacze*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności. Wydział Matematyczno-Przyrodniczy” t. XIV, 1888, s. 152-207.
- Rostański J., *Porównanie tak zwanych zielników Falimirza, Spiczyńskiego i Siennika*. „Pamiętnik Akademii Umiejętności. Wydział Matematyczno-Przyrodniczy” t. XIV, 1888, s. 116-151.
- Rostański J., *Słownik polskich imion rodzajów oraz wyższych skupień roślin poprzedzony historyczną rozprawą o źródłach*, Kraków 1900 (*Materiały do Historii Języka i Dyalektologii Polskiej*; t. 1).
- Rostański J., *Średniowieczna historia naturalna w Polsce*, cz. 1-2, Kraków 1900.
- Rostański K., *Szymon Syreniusz i jego dzieło*, „Wiadomości Botaniczne” 41, 1997, nr 2, s. 7-12.
- Rostański K., Zemanek A., „*Habent sua fata Libelli*” czyli uwagi o egzemplarzach Zielnika (1613) Syreniusza zachowanych w Polsce, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 41, 1996, nr 3-4, s. 159-188.
- Sikorska J., *Schongauerowskie echo w Herbarzu Marcina Siennika*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, NS 37, 2012, s. 101-110.
- Sikorska J., „None of Us is this Zeuxis Heracleotes”: *The Illustrational Dilemmas of Cracow Publishers*, „Ikonotheka” 27, 2017, s. 171-186.
- Skalski J., *Medycyna w Polsce od czasów najdawniejszych do upadku I Rzeczypospolitej*, Warszawa 2016.
- Skoczylas-Stawska H., *Hieronim z Wielunia – Spiczyński w badaniach naukowych i w dydaktyce uniwersyteckiej*, „Rocznik Wieluński” 5, 2005, s. 157-170.
- Słownik biologów polskich*, red. S. Feliksiak, Warszawa 1987.
- Snoch J., „*Jako pawa upiec*”: tekst kulinarny w renesansowym zielniku polskim, Warszawa 2018.
- Snoch J., *Kilka uwag nad przepisem kulinarnym XVI wieku*, [w:] *Kuchnia i stół w komunikacji społecznej. Tekst, dyskurs, kultura*, red. W. Żarski, T. Piasecki, Wrocław 2017, s. 201-208.
- Socha K., *Typografia publikacji pochodzących z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674-1819*, Kraków 2016.
- Spólnik A., *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, Wrocław 1990.
- Spólnik A., *Nazwy polskich roślin leczniczych w źródłach od XVI do XVIII wieku*, [w:] *Studia językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich XII. Studia konfrontatywne i historia*, red. W. Boryś, Wrocław 1988, s. 177-228.
- Spólnik A., *Nazwy roślin afrodyzjaków w staropolskich herbarzach*, [w:] *Historia leków naturalnych*, t. 4: *Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1993, s. 51-59.
- Spólnik A., *Zapożyczenia w polskim słownictwie botanicznym w źródłach do wieku XVIII*, [w:] *Język. Teoria – dydaktyka. Materiały IX Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*, red. M. Prey-zner, Kielce 1990, s. 191-206.
- Staropolskie przepisy kulinarne: receptury rozproszone z XVI-XVIII w.: źródła drukowane*, wyd. i oprac. J. Dumanowski, D. Dias-Lewandowska, M. Sikorska, Warszawa 2016.
- Stasiak A. M., *Mitologizacja awifauny w pracach polskich humanistów*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 61, 2013, *Tom poświęcony pamięci Janusza Andrzeja Droba*, pod red. H. Wąsowicza, A. M. Sta-

siaka, B. Szadego, s. 83-95.

Stasiak A. M., *W obronie nowej historii kulturowej. W związku z próbami podważenia binarności w relacji kultura – natura*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 62 (2014), s. 201-208.

Suchecka A., *Sandomierski zielnik Marcina z Urzędowa, kanonika kolegiaty Narodzenia Najświętszej Marii Panny*, „Zeszyty Sandomierskie. Biuletyn Towarzystwa Naukowego Sandomierskiego” 2013, nr 35, s. 10-16.

Suchecka A., Giergiel T., *Otwarcie Sandomierskiego Ogrodu Marcina z Urzędowa*, „Wiadomości Botaniczne” 59, 2015, 3/4, s. 178-185.

Suchecka A., Giergiel T., *Podstawy rekonstrukcji sandomierskiego ogrodu Marcina z Urzędowa*, [w:] *Botanika – tradycja i nowoczesność. 57 Zjazd Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Streszczenia referatów*, Lublin 2016, s. 175.

Suchecka A., Giergiel T., *Właściwości lecznicze wina i uprawa winorośli według renesansowych zielników*, [w:] *Powrót do tradycji winiarskich ziemi sandomierskiej. Materiały konferencyjne*, red. J. Sulszyna, Sandomierz 2014, s. 22-72.

Szafarczyk W., *Wino jako płynny lek w świetle herbarzy staropolskich*, [w:] *Medicina antiqua, mediaevalis et moderna: historia, filozofia, religia*, red. S. Konarska-Zimnicka, L. Kostuch, B. Wojciechowska, Kielce 2019, s. 201-209.

Szafer W., *Zarys historii botaniki w Krakowie na tle sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków 1964.

Szczurek A., *Moce tajemne kamieni w traktatach „O kamieniach drogich, na wiele rzeczy potrzebnych” Stefana Falimirza, Hieronima Spiczynskiego i Marcina Siennika*, „Literatura Ludowa”, R. 58, 2014, nr 6, s. 33-43.

Szostak J., *Farmakognozja, farmacja galenowa i aptekarstwo w renesansowych zielnikach polskich*, Warszawa 2006.

Szostak J., *Lekoznawstwo i aptekarstwo w Polsce na podstawie analizy szesnastowiecznych zielników Stefana Falimirza, Hieronima Spiczynskiego i Marcina Siennika*. Praca doktorska, Wrocław 1975.

Szostak J., *Scientia de simplicis w pierwszych zielnikach polskich*, „Archiwum Historii Medycyny” 43, 1980, nr 3, s. 265-287.

Szostak J., *Vademecum lecznictwa domowego z roku 1563*, Brzezia Łąka 2016.

Szostak J., *Zielnik Hieronima Spiczynskiego z roku 1542*, „Ze Skarbca Kultury” Z. 30, 1978, s. 5-36.

Szostak J., *Zielnik Marcina Siennika z roku 1568*, „Ze Skarbca Kultury” Z. 31, 1979, s. 5-48.

Szostak J., *Zielnik Stefana Falimirza z roku 1534, cz. I: „Ze Skarbca Kultury”*, Z. 28, 1977, s. 7-50.

Szostak J., *Zielnik Stefana Falimirza z roku 1534, cz. II: „Ze Skarbca Kultury”*, Z. 29, 1977, s. 4-42.

Ulewicz T., *Wśród impresorów krakowskich doby renesansu*, Kraków 1977.

Urbanik M., *Historia Wydziału Farmaceutycznego w Krakowie (1947-2008)*, w: *225 lat farmacji na Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. Z. Bela, Kraków 2008, s. 315-359.

Waracki M., *Dentystyka w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku w świetle zielników i poradników medycznych*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, cz. I, red. A. Karpiński, Warszawa 2009, s. 103-184.

Wasylikowa K., Zemanek A., *Historia botaniki i archeobotanika w poszukiwaniu danych o użytkowaniu roślin w średniowiecznym Krakowie*, „Analecta: studia i materiały z dziejów nauki” Tom 5, 1996, Numer 1 (9), s. 123-138.

Waszyński E., *Historia położnictwa i ginekologii w Polsce*. Wrocław 2000.

Wdowiak L., *Piękzydła propagowane w polskich herbarzach wydanych w XVI wieku*, „Pomeranian Journal of Life Sciences” t. 63, 2017, nr 3, s. 52-60.

Węglorz J., *Metody terapeutyczne stosowane w medycynie nowożytnej na terenach Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w. w kontekście charakterystyki wykorzystanych źródeł*, „Historyka. Studia Metodologiczne”, t. 48, 2018, s. 95-109.

- Węglorz J., *Staropolskie poradniki medyczne o zdrowiu i chorobach kobiet*, [w:] *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce - w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 421-432.
- Węglorz J., *Współpraca interdyscyplinarna i wprowadzenie podstaw metodologicznych oraz warsztatowych jako konieczność w badaniach nad historią medycyny*, „Czasy Nowożytne” T. 30, 2017, s. 225-248.
- Węglorz J., *Zdrowie, choroba i leczenie w społeczeństwie Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, Toruń 2015.
- Wysocka F., *Kilka słów o Zielniku Syreniusza*, [w:] *Język. Człowiek. Kultura. Rozprawy i artykuły. Księga Pamiątkowa poświęcona Profesorowi Marianowi Jurkowskiemu*, red. B. Czopek-Kopciuch, Piotrków Trybunalski 2000, s. 143-149.
- Wysocka F., *Polska terminologia lekarska do roku 1838. Anatomia. T. 1: Proste przymarne nazwy nie motywowane*, Wrocław 1980.
- Wysocka F., *Polska terminologia lekarska do roku 1838. Anatomia. T. 2: Jednowyrazowe nazwy motywowane*, Kraków 1994.
- Wysocka F., *Polska terminologia lekarska do roku 1838. Anatomia. T. 3: Nazwy dwuwyzrazowe*, Kraków 2007.
- Wysocka F., *Polska terminologia lekarska do roku 1838. Anatomia. T. 4: Nazwy wielowyzrazowe*, Kraków 2013.
- Wysocka F., *Zarys historii polskiej literatury medycznej i piśmiennictwa medycznego do początków XIX wieku*, Piotrków Trybunalski 1999.
- Zaborowska B., *Pomoc przy porodach w Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej w świetle zielników i poradników medycznych*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, cz. I, red. A. Karpiński, Warszawa 2009, s. 279-312.
- Zemanek A., *Bibliografia botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim (1532-1917)*, Kraków 1988.
- Zemanek A., *Botanika renesansu w świetle współczesnej nauki*, „Wiadomości Botaniczne” 41, 1997, z. 1, s. 7-20.
- Zemanek A., *Historia botaniki i innych nauk*, [w:] *Józef Rostafiński: botanik i humanista*, red. A. Zemanek, Kraków 2000, s. 181-200.
- Zemanek A., *Historia botaniki w Polsce - stan badań i perspektywy rozwoju*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 37, 1992, nr 4, s. 44-45.
- Zemanek A., *Odnalezienie prawdopodobnych śladów pierwszego polskiego zielnika królowny Anny Wazówny*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 41, 1996, nr 3-4, s. 197-206.
- Zemanek A., *Polskie nazewnictwo botaniczne*, [w:] *Józef Rostafiński: botanik i humanista*. red. A. Zemanek, Kraków 2000, s. 213-224.
- Zemanek A., *Renaissance botany and modern science*, [w:] *Studies in Renaissance botany* ed. Z. Mirek, A. Zemanek, Kraków 1998 (*Polish Botanical Studies. Guidebook Series No. 20*), s. 9-47.
- Zemanek A., *Studia nad Zielnikiem (1613) Syreniusza*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 41, 1996, nr 3-4, s. 157-158.
- Zemanek A., *Z dziejów botaniki renesansu - padevskie inspiracje polskich zielnikarzy*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 41, 1996, nr 1, s. 31-58.
- Zielnik, [w:] *Encyklopedia książki*, T. 2, K-Z, red. A. Żbikowska-Migoń i M. Skalska-Zlat, Wrocław 2017, s. 672-673.
- Zielnik Syreniusza: druk czcionką współczesną*, T. 1-5, Krosno 2017.
- Żurkowska R., *Wokół Zielnika Szymona Syreniusza*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie”, R. 30, 1985, s. 169-183.